

סימן ע"ו
קונטרס בנושא כניסה לכנסיות ומסגדים

ל"ד למ"טמונים, תשע"ב

לתפילה? האם סוג השימוש שעושים בכנסיה או במסגד משנה?

(ג) האם מותר להיכנס לכנסיות או מסגדים על מנת להסתכל באומנות הנמצאת בהן?

(ד) האם מותר להיכנס לכנסיות או מסגדים לצורכי לימוד, או כחלק מסיוור לימודי?

(ה) האם יש לחשוש משום מראית עין במקומות אלו?

(ו) האם יש מקום להתיר משום איבה במקרים שונים?

והנה, כל אלו שאלות נכבדות הן, ובכל אחת יש מקום להאריך, ואשנה דברי פרקים פרקים.

פרק א': האם הנוצרים עובדי עבודה זרה הם

אמרה תורה בפרשת יתרו (כ', ב'ד'): "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי. לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ. לֹא תִשָּׁחֲוּהוּ לְהֵם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֶקֶד עֹן אָבֶת עַל בָּנָיִם עַל

היות ונשאלתי כמה פעמים בנוגע לכניסה לכנסיות ומסגדים, גמלה ההחלטה בליבי לעיין בדין זה ולדרוש ולחקור בו היטב, ונפלאתי על כך שלחשיבות ותדירות העניין חשבתי שאמצא שאלות ותשובות למכביר, וספרים מסודרים, אך מצאתי עצמי כמלקט צו לצו וקו לקו. ואמנם יש מהדינים שנתבארו ברוחב בפוסקים, אך יש מן הדינים שמקום הניחו לי אבותי להתגדר בו. וכל כוונתי בעיון זה הוא לשם שמיים, ויהי רצון שלא אחטא בדבר הלכה.

השאלות שנשאלתי בזה הן מגוונות:

(א) האם מותר להשתמש בחדר שהתפללו בו נוצרים או מוסלמים באקראי? האם יש הבדל אם השימוש של היהודים בחדר הוא אקראי או קבוע? האם יש להבדיל אם החדר משמש לשם תפילה או משמש לצרכים אחרים?

(ב) האם מותר להיכנס לכנסיות או למסגדים שכבר אינם משמשים

שְׁלֵשִׁים וְעַל רַבְעִים לְשָׁנָאִי". הרי ברור מכאן, וכן הוא בכל המקומות בתורה, שעבודה זרה שאסרה תורה היא עבודה לפסל ותמונה, וכל הפסוקים מורים על כך תמיד. וגם במסכת עבודה זרה עובדי אלילים הם אלו המשתחוים לעץ ואבן, ולכן דנו שם באיסור הנאה שדבק בפסלים אלו, וכל זה ברור.

לפי זה לכאורה היה פשוט לומר שהנוצרים אינם בגדר עובדי עבודה זרה, ואף אם היו מהנוצרים שהיו עובדים לצורת שתי וערב שלהם, מכל מקום בזמנינו נראה שכלל לא עובדים לצורה זו. וכך כתב בשו"ת הר צבי (או"ח א', פ"ה) בשם הר"ן שהשתי וערב כבר אינו נעבד. גם בבית יוסף (יו"ד, קמ"א) מביא דברי המרדכי בשם ראבי"ה (סימן אלף נ"א) שיש להבדיל בין צורת שתי וערב הנעבדת ובין צורת שתי וערב שאינה אלא תלויה לזיכרון על צווארי הכומרים, שבה אין להחמיר, וכך פסק הרמ"א לדינא (יו"ד, קמ"א, א'). אמנם לא אכחד שהמהר"ם שיק בתשובותיו (יו"ד, קנ"ב) כתב שאף אם עושים צורת שתי וערב לכבוד בעלמא זהו איסור תורה, אך מכל מקום זוהי דעת יחיד ולא מצאנו לו חבר. אוסיף בזה מה שמצאתי בריטב"א למסכת עבודה זרה (מ"ג:): ש"צורת אדם שרגילין עתה לעשות

האומנים בכלים הרי הן מותרין... ואי משום חשדא דעבודה זרה כבר הדבר ידוע שאין צורה זו נעבדת אפילו כשהיא כצורת יש"ו ימח שמו וזכרו כשהיא על הכלים...". והרי כדברינו, שכל שלא עובדים לצורה אין לחשוש משום עבודה זרה.

מכל מקום אף זאת יש לדעת, שלאחר חקירה ודרישה ראיתי שהנצרות יש בה כיתות כיתות, ולא ראי זו כראי זו, והצד השווה שבהם שכולם מאמינים בתורה החדשה אשר בדו מליכם ובמושיעם, אך מלבד זה אין הם מסכימים בדבר אחד (ואף שהרמב"ם כתב בפירוש המשנה למסכת עבודה זרה (א', ג') שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם, "לכל שינויי כיתותיהן", מכל מקום, מאז זמנו נשתנו הדברים מאוד מאוד, וגם הוא היה מודה כי כיום יש להבדיל בין הכיתות השונות). ויש שאולי עובדים צורת שתי וערב, או שלכל הפחות ספקו של הש"ך (שם, סק"ו) שייך בהם יותר, ויש שברור לכל שאין בהם כל חשש מצד זה. ועוד ארחיב בכך לקמן.

הנה, אף ללא צלם ודמות, הכל אומרים לדון בזה מצד אחר, והוא מצד מה שמשתפים הנוצרים עם האל האחד עוד אחרים, והוא מה שידוע בשם

השילוש. ונפלאתי על מה שאומרים שזו דעת הרמב"ם, שבאמת לא מצאתי לרמב"ם בשום מקום שיאמר מפורש שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם משום שהם מאמיני השילוש. אמנם כך נראה מרס"ג בספרו אמונות ודעות (מאמר ב', פרק ה'), אך הרמב"ם שכותב בכמה מקומות שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם (פירוש המשניות הנ"ל, הלכות עבודה זרה (ט', ד'), הלכות מאכלות אסורות (י"א, ז')) כלל לא הזכיר טעמו של דבר. אכן, בתחילת אגרת תחיית המתים ובמורה הנבוכים (חלק א', פרק נ') ביאר הרמב"ם סכלות האוחזים בדעה זו, אך מכל מקום אין בכך ראייה שהאוחזים בשיתוף הם עובדי עבודה זרה.

וברור שדעת הרמב"ם הינה שאיסור גמור הוא לשותף דבר אחר עם האל, וכפי שביאר בעיקר השני מי"ג עיקרים בהקדמה לפרק חלק, וכן מתבאר בספר המצוות (עשה ב'), וכן בפרק ג' מהלכות תשובה (הלכה ז') אך לכאורה כל זה דווקא לישראל ולא לגוי, ואיסור שיתוף לרמב"ם בגוי מניין? ויותר מזה נראה שיש ראייה שי"ג עיקרים לא נאמרו אלא לישראל, שהרי לאחר שמנאם בהקדמתו לפרק חלק סיים וכתב: "וכאשר יודה האדם באלה היסודות כולם, ויאמין

בהם אמונה שלמה – הריהו נכנס בכלל ישראל, וחייבים לאהבו ולרחם עליו וכל מה שחייב ה' מקצתנו לקצתנו מן האהבה והאחווה. ואפילו עשה מה שעשה מן העבירות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע – הרי הוא ייענש כפי מריו ויש לו חלק, והוא מפושעי ישראל...". ולכאורה נראה מדבריו שהאדם המודה ביסודות אלו נעשה ישראל, ומשמע שאם הוא גוי אינו צריך להודות באלו.

מאידך, לכאורה ראייה מכרעת שהרמב"ם סבר שיש איסור בשיתוף אף לגויים, שהרי במסכת סנהדרין (נ"ו:) אמרו שכל עבודה זרה שבית דין מזהירים עליה לישראל, ממיתין עליה לבן נח, ופסק הרמב"ם דין זה בהלכות מלכים (ט', ב'), וגם אחרונים רבים הביאו ראייה זו שיש איסור בשיתוף. עוד ראייה לכאורה מאגרת הרמב"ם לרבי עובדיה הגר ששאלו אם הישמעאלים הם עובדי עבודה זרה, וכתב לו הרמב"ם בלשון זו: "אלו הישמעאלים אינן עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהן ומליבן, ומייחדין לאל ייחוד כראוי, ייחוד שאין בו דופי".

אמנם, על הראייה הראשונה יש לי תשובה, שהרי ודאי אין לומר שכל

הדברים חד־משמעיים. מכל זה יוצא שלא מצאנו דבר ברור בשיטת הרמב"ם, וגם בשו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם חיפשתי אם אומר משהו בדעת אביו, ולא מצאתי. ומה שהבינו אחרים בדעתו הוא מסברה, ויש להם על מה שיסמוכו, אך מכל מקום אינו ודאי. ואם יש מי שיוכל להראותני מקור ברור כמובן חוזר אני מכל וכל ממסקנתי זו, אך דעתי לעת עתה שבדעת הרמב"ם יש להסתפק הרבה אם מטעם זה אסר הנוצרים כעובדי עבודה זרה אם לאו.

שמא ישאל השואל, שאם לא מטעם זה מדוע דנם הרמב"ם כעובדי עבודה זרה – הלוא תשובתו בצידו שהרי כבר אמרנו שהיו עובדים לצורת שתי וערב, ואולי מפני זה סבר כך הרמב"ם. וראיתי כי במאמרם של דרור פיקסלר וגיל נדל בתחומין (כ"ב, 68-78) גם כתבו כן בדעת הרמב"ם, שקבע שהנוצרים עובדי עבודה זרה משום פולחנם ולא מפני אמונת השילוש, ודברי קרובים לדבריהם. מכל מקום, בכל דיון זה ישנה חשיבות גדולה לזמנינו, שהרי השיתוף עדיין תדיר הוא בקרב רבים מן הנוצרים, אך עבודת הצורה איננה, וכשנגיע להלכה למעשה נדבר בזה.

ואין אני מיוחד שיש מי שסבר שאמונת

האמור בי"ג עיקרים חייבים בו כל בני האדם, שאם כן יהיו כולם עובדי עבודה זרה. אפשר היה לומר שהעיקרים התלויים במציאות האל הם בכלל חיוב שלא לעבוד עבודה זרה של שאר האומות, אך גם זה לא נראה לי. מה שנראה לי בזה בפשיטות הוא ששאר האומות נצטוו שלא לעבוד עבודה זרה, אך לא נצטוו להאמין בה', כלומר שהם נצטוו בציווי "לא תעשה" ולא בציווי "עשה" בנוגע למציאות האל ומהותו. והרי כל שבע מצוות בני נח, לבד מצוות דינין, ידוע שהם איסורים בלבד כדי לגודרם, ואף דינין נראה שהוא משום גדר כדי להרגילם בנימוס, אך לעניין המצוות החיוביות לא נתחייבו. על כן לא נתחייבו בפרטי האמונה כפי שנתחייבו בני ישראל, והשיתוף אינו עבודת אלילים אחרים אלא הוא נחשב עבודת ה' בשיתוף, ושמא לא נאסרו בה. ובהמשך נרחיב בזה.

אם כן, הראיה מהאיגרת לרבי עובדיה הגר ראיה היא, ואף שאפשר לדחותה ולומר שהרמב"ם רק התכוון לומר שאינם עובדי עבודה זרה אך לא דייק בלשונו בגדרי עבודה זרה, מכל מקום פשט דבריו לא נראה כן. אולם, יש לי פשט אחר בדברי הרמב"ם שם ועוד אחזור לזה, ורק אסכם ואומר שאין

השילוש היא עבודה זרה, וכבר הבאתי שכן נראית דעת רס"ג, אך מדברי עמוד ההוראה, הרמב"ם, נראה לי כעת שאין להביא ראיה כלל שכך דעתו. אדרבה, רבים הם הסוברים שהנוצרים כלל אינם עובדי עבודה זרה על כל פנים מצד השיתוף, שהנה המאירי בתחילת מסכת עבודה זרה כתב: "עיקר הדברים נראה לי שדברים אלו כולם לא נאמרו אלא על עובדי האלילים וצורותיהם וצלמיהם, אבל בזמנים הללו מותר לגמרי. ומה שאמרו בגמרא 'נוצרי לעולם אסור', אני מפרשו מלשון 'נוצרים באים מארץ מרחק' האמור בירמיה שקרא אותם העם נוצרים על שם נבוכדנצר, וידוע שצלם השמש היה בבבל ושכל עם נבוכדנצר היו עובדים לו... והדברים נראין וברורים". וכך החזיק בכל פירושו במקומות רבים (ובמקום אחר שם (כ"ו)). מבאר אלו איסורים עדיין שייכים בכל האומות). גם בתורה תמימה לפרשת משפטים (פרק כ"א, אות רע"ז) כתב כדברים האלה מדעתו.

ג בתוספות למסכת סנהדרין (ס"ג:; ד"ה 'אסור') כתוב בשם רבנו תם מפורש שבני נח לא הוזהרו על השיתוף. אמנם שם נחלקו האחרונים מחלוקת גדולה, זה בונה וזה סותר, ועיקר המחלוקת בהבנת הדברים שם אם כוונת רבנו תם שלא

הוזהרו על שיתוף השם בשבועה בלבד, או שמא לא הוזהרו כלל ואף בעבודה זרה. הרמ"א (או"ח, קנ"ו) הביא דברי רבנו תם להלכה, ואם כן ביאור דבריו נחוץ לנו הלכה למעשה. אך אין לנו להכניס ראשינו בין ההרים הגדולים, וגם מעיון בדברים נראה שקשה להכריע בראיה ברורה בעניין כוונת רבנו תם. רק נזכיר שרבו המפרשים דבריו להיתר על המפרשים דבריו לאיסור, שהאוסרים הלא המה שו"ת שער אפרים (או"ח, כ"ד), שו"ת ושב הכהן (סימן ל"ח), שו"ת נודע ביהודה (מהדורא תנינא, יו"ד, קמ"ח), שו"ת מעיל צדקה (סימן כ"ב), שו"ת מנחת אלעזר (א', נ"ג), וכן משמע מחידושי החתם סופר למסכת גיטין (י'), ועוד.

מאידך המתירים הלא המה רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב י"ז, חלק ה'), מור וקציעה (או"ח, רכ"ד), שו"ת שואל ומשיב (מהדורא תנינא, סימן נ"א), סדר למשנה על הלכות יסודי התורה (א', ז') באריכות, שו"ת בנין ציון (סימן ס"ג), בעל ההפלאה (בפירושו לתורה במקומות רבים), המלבי"ם (שמות כ', ה'), משך חוכמה (דברים כ"ט, כ"ד), תורה תמימה (שמות כ"ג, הערה צ"א). וכן משמע מהמהר"ם מלובלין והמהרש"א לסוגיה בסנהדרין

שם, וכן מהערוך לנר בכמה מקומות, ויש עוד הרבה להאריך בזה. אם כן, הרוב הבינו דברי התוספות כפשוטם, שאין איסור לבן נח לשתף דבר אחר עם שם שמיים, והרמ"א כאמור פסק כן לדינא.

אמנם, לכאורה כל זה אינו משנה כלל, שהרי בשו"ת בנין ציון (סימן ס"ג) כתב בזה הלשון: "וגם מה שבני נח אינם מצווים על השיתוף לא מהני, שהרי ישראל נצטוו ואכתי לגבי ישראל מקרי עובדי עבודה זרה". אם כן, כל מה שנחלקו הראשונים הוא לענין דינם של עובדי כוכבים כשיידונו בפני בית דין של מטה או בית דין של מעלה, אך לענין יחס ישראל אליהם הרי הם כעובדי עבודה זרה גמורים. אמנם דברים אלו צריכים עיון גדול, ולולא דבריו לא היה נראה כן, שהרי אם בבית דין של מטה לא יחויבו על השיתוף, מדוע ייחשבו כעובדי עבודה זרה לעניינים אחרים? הלוא אין אנו מחשיבים אותם עובדי עבודה זרה כלל, לכאורה.

ונראה לי לבאר מה שנראה לי בזה על פי מה שכתבנו לעיל, שמה שנתחייבו הגויים שלא לעבוד עבודה זרה הוא דווקא בלא תעשה ולא בעשה, ועכשיו שמחתי שמצאתי סמך לדברי בדברי

המלבי"ם הנ"ל, שכתב בהאי לישנא: "והרמב"ן שאל שאם כן להרמב"ם יש בדיבור 'אנוכי' ו'לא יהיה לך' חמש מצוות: האמנת האלוהות, ו'לא יהיה לך', ו'לא תעשה פסל', ו'לא תשתחוה', ו'לא תעבדם', ואיך אמר רבי שמלאי בסוף מכות 'תרי"ג מצוות נאמרו למשה בסיני דכתיב 'תורה ציווה לנו משה' – תרי"א כמניין תורה ושתיים מפי הגבורה'; והלוא שמעו חמש מצוות מפי הגבורה?... אך עיקר הקושיה לא קשיא, כי הג' לאוין 'לא תעשה פסל' ו'לא תשתחוה', ו'לא תעבדם' – הוא מז' מצוות בני נח ושמעום כבר מפי משה כמו שאמרו בהוריות שז' מצוות בני נח נאמר להם במרה, רק מצות 'אנוכי' ו'לא יהיה לך' לא נאמר לבני נח, שאינם מוזהרים על השיתוף, ואותם לכד שמעו מפי הגבורה".

במעם הדבר שאיסור השיתוף אינו מאיסורי עבודה זרה, אלא הוא חלק מגדר המחשבה החיובית של ישראל על אודות הקדוש ברוך הוא, כבר כתב בזה העולת תמיד באריכות, ונביא את הדברים כפי שכתב אותם בעל 'סדר למשנה' (שם) על הרמב"ם: "ההפרש בין עובד עבודת אלילים בשיתוף לאינו עובד בשיתוף... כשיאמין שיש חס ושלום שניים שווים בגדולתן, אין

שאומר שם בשו"ת בנין ציון, שהמקרה שם היה שרצו להסב בית שהתפללו בו בשיתוף לבית תפילה ליהודים. אף שלמעשה התיר, כתב שאין צד להקל מטעם שלא נצטוו על השיתוף כפי שהבאנו דבריו לעיל.

נראה לי שטעמו הוא משום שהשימוש הוא שימוש של שיתוף, ועל כן זהו גדר השימוש של הבית, ואף שאין כאן עבודה זרה, מכל מקום, לנו – בית ישראל, זהו בית המשמש לעבודה זרה כיוון שלנו השיתוף נחשב עבודה זרה. וזהו דין בבית כיוון שאנו באים להשתמש בו, ולא במשתפים, שעל פי רוב הפוסקים אינם עובדים עבודה זרה. אבל כל שהוא לא דין בבית אין להחשיב את מעשיהם כמעשי עבודה זרה, כך נראה לי ברור ומוכרח.

לבן באיגרת לרבי עובדיה הגר המשך הרמב"ם לומר שאף הבית שבו הם מתפללים אינו עבודה זרה, וליבם לשמיים, ועל פי דברינו הדברים מתיישבים יפה, שכוונת הרמב"ם הייתה לומר שאף שהמשתפים עובדים עבודה זרה מבחינתנו, מכל מקום המוסלמים אינם משתפים ואפילו לעניין לאסור הבית שבו הם מתפללים אין לאסור, והכול מותר. ולכן דיבר שם על השיתוף,

לאחד יתרון על השני, הוא עבודת אלילים גמורה וגם בני נח הוזהרו על זה. אבל אם מאמין שהאחד חשוב מן השני וגדול ממנו והשני אינו אלא חלק אלוהות כחלק מן הכול הנה זה ייקרא עובד בשיתוף ולא הוזהרו בני נח על דבר זה ואין עושין בזה איסור". הרי שהיתר השיתוף לבני נח הוא משום שהם משתפים עם האל, אך מכל מקום מאמינים שהאחד גדול מן השני והשני אינו נפרד ממנו אלא הוא חלק ממנו. לכן אין זו עבודה זרה שנצטוו בה, שאין כאן שלילת האל אלא חשיבה עליו באופן מסוים. עכשיו ראיתי שגם הגאון הרב משה שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ג', ש"ז) אף הוא סובר לחלק כפי שכתבנו (אף שלדעתו הנוצרים עובדי עבודה זרה הם מטעם אחר, עיין שם).

אם כן יש לומר שעל השיתוף באמת לא נצטוו וכפי שמשמע לי מפשט לשון הרמב"ם ברוב המקומות וכן דעת רוב הראשונים, אך מכל מקום מעשה השיתוף יש בו כדי לאסור לישראל המחויב שלא לשתף, אלא שאין בו כדי לאסור תמיד. הסבר הדברים הוא שאם השתמשו בבית אחד לתפילה בשיתוף שם שמיים ודבר אחר, שהבית יש לו גדר של בית המשמש לכך, וזהו מה

אך לא משום שהמשתפים הם עובדי עבודה זרה מצד עצמם. ואחזור ואומר שאם יִאָנִי אדם בדברי הרמב"ם עצמו שכותב מפורש שהמשתפים הם עובדי עבודה זרה, חוזר אני מכל מה שאמרתי, אך לעת עתה לא מצאתי כדבר הזה, ומה שכתבתי נראה לעניות דעתי ברור.

עתה ראיתי בשו"ת תרומת הגורן (ב', י"ט) שהגר"ש גורן אף הוא מסכים שדין הנוצרים תלוי בשאלה אם עובדים לשתי וערב ולא תלוי בשיתוף. וגם דעת מורי ורבי הרב נחום אליעזר רבינוביץ בשו"ת מלומדי מלחמה (סימן מ"ג) היא שהנוצרים אינם עובדי עבודה זרה על פי סברת המהר"ץ חיות בספר 'תפארת לישראל'. וכן ראיתי שדעת הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג היא גם כדברינו ממש (מאמר שפורסם בתחומין (כרך ב') מתוך עזבונו), ולעניין מה שהשוו ישראל לבן נח כתב שם בהערה שאין למדין מן הכללות. וזו לשונו החשובה שם, לאחר שמסיק להקל שאין בני נח מוזהרים על השיתוף: "ולפי זה יצאו מכלל עובדי עבודה זרה, וכל מה שנאמר על המושלימים סובב גם עליהם, ככל האמור לעיל. ובכל אופן על דרך שאמרו רז"ל, עכו"ם שבחוץ לארץ אינם עובדי עבודה זרה ממש אלא מנהג אבותיהם בידיהם, כך על כל פנים הנוצרים

שבזמננו, אפילו קאטולים אינם עובדי עבודה זרה במובן המקורי אלא ליבם לשמיים, אף על פי שהם בעצמם אינם תופסים בשכלם את השוואת הסתירה בין האחדות והשילוש".

עוד ראיתי מאמרו של הרב חיים דוד הלוי בתחומין (כרך ט'), וגם דעתו שלהרבה עניינים אין להחשיב הנוצרים כעובדי עבודה זרה, כגון עשיית מסחר ושאלת שלום ועוד עניינים, עיין שם, וראיה מדבריו לדברינו שאין לדמות הנוצרים של היום לנוצרים שלפני כמה וכמה דורות.

אם כן, נראה שלרוב הפוסקים, ראשונים ואחרונים, יש מקום להקל בנוצרים ובפרט בזמן הזה, שאינם בכלל עובדי עבודה זרה. מכל מקום אולי יש מקום לחלק בין הכיתות השונות שבנצרות, שלכל הפחות לעניין שיתוף יש חשיבות בחילוק הזה, ויתבאר בהמשך.

פרק ב': האם המוסלמים עובדי עבודה זרה הם?

לעניין המוסלמים, ראיתי לרב אשר וייס בשיעור לפרשת וירא שהביא מהמאירי למסכת עבודה זרה (נ"ז). והר"ן למסכת סנהדרין (ס"א:) שאף המוסלמים עובדי עבודה זרה הם, והוא כותב שם לדחות דבריהם בפשיטות

שהרי ברור מדברי הרמב"ם עצמו, וכן מהרבה ראשונים ואחרונים, שאין להחשיב את האיסלאם כעבודה זרה. גם מביא שם משו"ת הרדב"ז (ד', צ"ב) המחייב מסירת הנפש אם כופים אותו להתאסלם, ואין כוונתו שהאיסלאם הוא בגדר עבודה זרה אלא שמכל מקום הוא כפירה גמורה. וכבר אמרנו שאף שהגויים לא נעשים עובדי עבודה זרה בעבור שאינם מכירים בעיקרי אמונתנו, מכל מקום לנו הרי זו כפירה גמורה, ועל כן אסור לנו לקבל דתם בשום אופן.

אמנם, בשו"ת דברי יציב (או"ח, צ') פוסק שאותה הכפירה היא אף עבודה זרה, ונותן למוסלמים דין עובדי עבודה זרה, וכן סובר בשו"ת ציץ אליעזר (י"ד, צ"א), ודבריהם בנויים בעיקר על דברי הר"ן הנ"ל, אך רק סמכו על דבריו ולא נכנסו בעובי הקורה, ומאחר ובמחילת כבודם דבריהם נראים לי דחויים אמרתי להאריך בזה קצת.

דברי הר"ן בנויים על מחלוקת אביי ורבא שנחלקו אם המשתחוה ללא כוונת עבודה חייב או פטור, והלכה כרבא שפטור. אביי מביא ראיה לדבריו מהמזן, שמרדכי לא רצה להשתחוות לו אף שבליבו היה לשמיים משום שאף בהשתחויה זו יש משום עבודה זרה.

וזו לשון הר"ן שם בדין זה: "ואף על גב דקיימא לן כרבא דפטור דאין חייבין עליה מיתה וחטאת, מכל מקום מעניין עבודה זרה הוא, ואף על גב דפטור אסור לעשות כן, דבעבודה זרה ובכל אביזרהא קיימא לן בפרק בן סורר ומורה יהרג ואל יעבור. ולמדנו מכאן שהקודשים של כותים וגם המשוגע של הישמעאלים, אף על פי שאין טועין אחריהם לעשותן אלוהות, הואיל ומשתחוים לפניהם השתחוואה של אלוהות – דין עבודה זרה יש להן לכל דבר ואיסור של עבודה זרה, שלא בהידור לבד הם משתחוים לפניהם, שאין הידור למתים, אלא כעניין עבודה של אלוהות היא עבודתן".

והנה, כמה מקומות ספק יש לנו בדברי הר"ן. הראשון, שברש"י בסוגיה שם (ד"ה 'פטור') כתב מפורשות שלדעת רבא לא עשה כלום, וגם מהרמב"ם בהלכות עבודה זרה (ג', ו') משמע שפטור, ולא כתב שמכל מקום אסור לעשות כן והיא עבודה זרה לכל דבר ועניין, כפי שכתב הר"ן. ואם כן מחלוקת היא בין הראשונים ואין הדבר מוסכם. ומלבד זה כבר הקשה הרב אשר וייס בשיעורו הנ"ל שלכאורה מהר"ן משמע שמשתחוים לאיזו שהיא תמונה או צורה, אך ידוע היום שאין הדבר כן והמוסלמים כלל לא משתחוים

לצורות, אלא ההשתחוואה שעושים היא משום כבוד לאלוהי השמיים, או משום צניעות וענווה בשעת התפילה. מכל מקום גם אם היה בזמן הר"ן פולחן של השתחוואה לצורה או דמות, בימינו אין כדבר הזה, ואם כן גם לשיטתו אין להשית על המוסלמים דין עובדי עבודה זרה.

ומה שכתב בשו"ת דברי יציב שמה שאין להם צלם ודמות הוא יותר גרוע, שאז ודאי עובדים לציור שמציירים לעצמם בבית עצמו, והבית עצמו הוא כולו שיקוף וחרם, זה נראה לי תמוה מאוד, ומדוע ייאסר הבית משום הציור שציירו בראשם? וגם אם חושבים הם על נביאם מוחמד בשעת התפילה, מכל מקום ידוע שאין כוונתם לעשותו עבודה זרה שלהם, וגם לא מתפללים לבית ואף לא מקפידים להתפלל דווקא במסגד. ופעמים רבות ראיתי מוסלמים המתפללים בצידי הדרך. ועל כן לא נראה לי כלל לומר שלכך התכוון הר"ן, והחידוש עצמו גם אינו נראה לי כפי שנתבאר.

אף שלא לי לחלוק על גדולי האחרונים, מכל מקום גם לו יהי כדברי הר"ן והפוסקים שנמשכו אחריו, הרי רוב הפוסקים לא פסקו כן, וגם הרב יצחק

אייזיק הלוי הרצוג במאמרו הנ"ל כותב כדבר פשוט שאינם עובדי עבודה זרה, וכן דעת הרב יהודה גרשוני במאמרו בתחומין (שם). גם הרב קוק פסק כן בשו"ת משפט כהן (סימן נ"ח), וכן עולה משו"ת יביע אומר (ז', יו"ד, י"ב), וכן משמע משו"ת עין יצחק (או"ת, י"א). והגם שיש כפירה באמונתם, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה (ג', ח"י), כבר כתבנו שאף אם נאמר שדת האיסלאם היא כפירה גמורה ויש למסור עליה את הנפש, מכל מקום כל זה מצד מה שאנו בני ישראל חייבים בו כיוון שהקדוש ברוך הוא לא רק ציוונו שלא לעבוד אלילים אחרים אלא אף ציוונו איכה היא הדרך לעובדו. האומות לא נצטוו אלא שלא לעבוד אלילים אחרים, אך בפרטי האמונה לא נצטוו כלל. על כן, אף אם טועים הם בפרטי האמונה ובהבנתה, ואם היה חושב כן ישראל בליבו היה כופר בתורה, מכל מקום להם אין זו עבירה כלל, רק טעות בלבד. **היוצא** לנו מכל זה שנראה ברור שלרוב הפוסקים אין המוסלמים בגדר עובדי עבודה זרה.

פרק ג': האם מותר להפוך בית תפילה של עובדי עבודה זרה לבית כנסת?

והנה, בכואנו לדון אם מותר להיכנס

בבתי תפילה של עבודה זרה, יש לדון בזה מכמה צדדים. וזה החלי, בעיון בדין שימוש בבית תפילה של עובדי עבודה זרה לצורך בית הכנסת, אם באופן קבוע ואם באופן עראי. וזהו נושא רחב, וצדדים מרובים לו, ונבאר כל הצדדים שיש בזה, דבר דבור על אופניו. אקדים ואומר שאינני דן באריכות מצד מה שאמרו במסכת מגילה (ו'). לעניין קרקסיות של אדום ובתוספות שם ושאר המפרשים, ומה שמצד זה החמירו החתם סופר (או"ח, מ"ב) והדגול מרובה (או"ח, קנ"ד) ועוד אחרונים, שכבר השיב עליהם תשובה ניצחת בשו"ת שואל ומשיב (מהדורא קמא, ג', ע"ב). אף מי שלא יודה בתשובתו, לעניות דעתי, אם אין לחשוש לשאר העניינים שנדבר בהם, גם לעניין זה של הגמרא במגילה אין לחשוש כלל.

במסכת עבודה זרה (מ"ה.מ"ח). דנים רבותינו אם המשתחוה לשם עבודה זרה פוסל את האובייקט אליו משתחוה, כגון המשתחוה להרים, ולאילן שְׁנָטְעוּ וּלְבַסוּף עֶבְדוֹ, והמשתחוה לאבני הר שנדלדלו או לדקל (לעניין שימוש בלולבו למצווה) או לבהמה (לעניין שימוש בצמרה למצווה) וְלַמְעֵין – לעניין מימיו, ולבית – לעניין להשתמש

בו. להלכה פסק הרמב"ם בפרק ח' מהלכות עבודה זרה והשולחן ערוך (יו"ד, קמ"ה, א') לאסור להדיוט כל שיש בו תפיסת ידי אדם או כל שעשהו אדם, אך לגבוה פסק הרמב"ם בפרק ד' מהלכות איסורי מזבח לאסור בכל עניין, שלגבי מזבח יש בו איסור נעבד אף אם אין בו תפיסת ידי אדם ולא עשהו אדם.

אמנם במה שנעשה למצווה, כבר בגמרא לא העלו דבר ברור ולא פשוט הספק ונשארו בתיקו, ולכן פסק בשולחן ערוך בג' מקומות (או"ח ח', י"א; או"ח תקפ"ו, ג'; או"ח תרמ"ט, ג') לעניין ציצית שופר ולולב, שלכתחילה לא ישתמש בהם אם נעבדו במחובר משום שמאוסים הם למצווה, אך בדיעבד אם השתמש בהם למצווה יצא חובתו (אמנם קצת יש להסתפק בפסק זה אם הוא משום הספק אם יש בזה מאיסות לגבוה, או שמא הוא ודאי אלא שטעם מאיסות הוא רק לכתחילה ולא מעכב בדיעבד. מהגמרא במסכת סוכה (ל"א:) משמע ברור שהוא לא משום הספק אלא כמו שהסביר רש"י שמצוות לאו ליהנות ניתנו ואין כאן הנאה מדבר של עבודה זרה, ורק שהוא מאוס לכתחילה, ואין כאן המקום להאריך, וגם אין בזה נפקא מינה כל כך).

הנה, לעניין בית עבודה זרה שרוצים להופכו לבית כנסת, לכאורה ברור שהוא כדין הרוצה להשתמש למצווה ולא כדין הרוצה להשתמש לגבוה, שאף שבית הכנסת הוא מקדש מעט, מכל מקום אין זה אלא על דרך הדמיון, אך לא שיש בו דין מקדש ממש, וברור שתשמישו נחשב תשמיש מצווה (ובתשובה אחרת ביררתי שיש בזה שיטות ראשונים, ולהלכה נפסק כאמור לעיל). אם כן לכאורה דינו ברור, שלכתחילה אין להשתמש בו כי מאוס הוא להשתמש בבית עבודת כוכבים לתפילה, אך בדיעבד או במקום הצורך ושעת הדחק יש להתיר השימוש בו.

אמנם, הרא"ם בתשובותיו (סימן פ"א) לא כתב כן, ולמי שסבר שאולי יש לאסור כתב, וזו לשונו: "לפי דעתם המשובשת אין ראוי להתפלל בשום בית מבתי היונים והלועזים מאחר שסתם בתיים הם מכניסים בתוכם עבודה זרה ולא דרך עראי בלבד אלא אף דרך קבע, שכן דרכם של גוים תמיד לשים בבתיים צורת יש"ו וצורת אמו ותחתיהם נר דולק ועשן הקטרת עולה בו שזו היא עבודה זרה גמורה... שסתם בתי הגוים מכניסים במ עבודה זרה שהעבודה זרה היא יותר חמורה ויותר מאוסה מכל העברות, ועם כל זה אנו שוכרים וקונים

בתים מן הגוים ואנו מתפללים בתוכם בכל תפוצות גלותינו ולא נמצא שום פוצה ומצפצף לערער בזה. וכל המערער בזה אינו אלא טועה, שהרי דברים קל וחומר: ומה אם בית מקדשנו שהוא מקדש בית עולמים שהשכינה שרויה בו והוא קדש קדשים לא נאסרו תפלתנו בו אף על פי שהכניסו בו עבודה זרה... בתי כנסיות שלנו שאינן אלא מקדש מעט והקלו בהם בכמה דברים שהן אסורים בבית המקדש על אחת כמה וכמה".

ונלאו רבים להבין דברי קודשו של הרא"ם, מה ראה להתיר בפשיטות דבר זה שאינו פשוט כלל ועיקר. אמנם השולחן ערוך (או"ח, קנ"ד, י"א) פסק את דינו של רבינו ירוחם שאין להשתמש בבית הכנסת בשיירי נרות ששימשו לבית עבודת כוכבים, ועל דבריו הקשה המגן אברהם (או"ח, קנ"ד, ס"ק י"ז) מדברי הרא"ם שמותר אף להשתמש בבית תפילה של עובדי כוכבים עצמו, ותירץ שיש להקל במחובר (והמור וקציעה (שם) הבין שכוונת הרא"ם להתיר אף כשעדיין יש שם עבודת אלילים בבית, אך ודאי שלא לכך כיוון ואין מקום להשגותיו שם).

ולכאורה דברי המגן אברהם תמוהים, שהרי כבר כתבנו שאף במחובר אסרנו

משום מאיסות לכל הפחות לכתחילה, אלא שהמגן אברהם עצמו הרגיש בזה וכתב בהמשך דבריו שלא אסרו משום מאיסות אלא כשעבדו הבית עצמו, אך כשעובדים בתוך הבית ולא את הבית עצמו אפשר להקל אף לכתחילה (עכשיו ראיתי בשו"ת עין יצחק (סימן י') שאף הוא הבין שהמגן אברהם הרגיש בקושיה זו, ושתירצה בעצמו כמו שכתבנו). ודבריו צודקים, והלוא משנה מפורשת היא במסכת עבודה זרה (מ"ז:): שביית שהכניס לתוכו עבודת כוכבים מותר כשהוציאה מתוכו, וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (יו"ד, קמ"ה, ג').

עוד הקשו עליו שמהגמרא (שם) מוכח שאין לְפִיֵּת דִּין מְחוּבֵּר שֶׁהָרִי תְלוּשׁ וּלְבִסוּף חִיבֵרוּ הוּא כְתוּשׁ (ואין זה דומה לאילן שנטעו ולבסוף עבדו כפי שהביא הבית יוסף בשם הנימוקי יוסף (כ': בדפי הרי"ף) שהרי אילן יש לו שורשים ומתחבר חזרה לקרקע, מה שאין כן בית. עוד יש לומר שבבית ניכר השינוי ממה שהיה אבן סתם, מה שאין כן באילן שנטעו). ואם דינו כתלוש, הרי יש בו תפיסת ידי אדם ונאסר אף להדיוט. אך כבר תירץ ערוך השולחן (או"ח שם, סעיף ט"ו) שמאחר ואינו עובד לבית עצמו שוב יש להקל כאן.

והנה, האליה רבה (שם, ס"ק ט"ו) הקשה שהרא"ם עצמו לא כתב טעם להקל כמגן אברהם משום מחובר, וגם הוסיף האליה רבה וכתב שלדעתו אין להתיר לעשות בית הכנסת קבוע מבית תפילה של עובדי כוכבים אלא רק בית הכנסת עראי. אך מלבד מה שכבר אמרנו שבאמת גם המגן אברהם לא מיקל בעיקר מצד זה אלא מצד מה שאין משתחוים לבית עצמו, וכן הוא במשנה ברורה (או"ח שם, ס"ק מ"ה, וביתר ביאור בביאור הלכה), הרי באמת נראה שאפשר שמסוף התשובה כן כוונתו של הרא"ם אף שלא כתב כן בפירושו, עיין שם היטב (ומכל מקום לקמן נאמר כוונה אחרת בדברי הרא"ם). ומה שכתב האליה רבה שדווקא עראי מותר ולא קבע, כתב הפרי מגדים שלפי דבריו אין קושיה על מה שהתיר המגן אברהם משום מחובר (שהרי באמת דין הבית כתלוש), וכוונתו שיש להבין האליה רבה כבא לתרץ ולומר שבעראי אין איסור אף בתלוש. ואם פירוש הפרי מגדים נכון, איני יודע מניין לו לאליה רבה לחלק בכך, וצריך עיון. והמשנה ברורה (שם) כתב שהעולם נוהגין להקל בזה ולעשות אף בית כנסת קבוע.

היוצא מכל הנ"ל שלכאורה יש להתיר להשתמש בבית תפילה של

עובדי כוכבים שהרי אין הבית עצמו נעבד, וכל מה שאסרו משום מאיסות הוא דווקא אם הבית עצמו נעבד, אך כאן שאינו נעבד יש להתיר להשתמש בו אף לכתחילה. גם יש להוסיף מה שכתב בשו"ת עין יצחק (שם) שאף שבעבודה זרה תלוש ולבסוף חיברו דינו כתלוש, מכל מקום כל זה לעניין עבודה זרה ממש, אך כל שהוא משום פסול מאיסות יש להקל בבית לחושבו מחובר, ואם כן שב דינו לקולא.

ובבל זה יש לדון אף מצד אחר, שהרי אף שאין הבית עבודה זרה ממש, הלא לכאורה יש לו דין משמשי עבודה זרה, והרי כך למדנו במסכת עבודה זרה (נ"א:) וכך נפסק ברמב"ם בהלכות עבודה זרה (ז', ב'), ובשולחן ערוך (יו"ד, קמ"ה, ג'). אמנם, בדין זה יש כמה עיקולי ופשוטי, ומוכרחים אנו לבאר מעט מן המעט. בשו"ת עין יצחק (שם) כתב שאין לאסור בבית משום משמשי עבודה זרה, שהרי העבודה זרה היא על פי רוב בכיפה או בתיבה וכך מתבאר במשנה שם (ט"ז). שעבודה זרה שהיא בכיפה – הכיפה היא משמשת לה והבית אינו אסור. אם כן, כאן אין בית התפילה משמשי עבודת כוכבים אלא משמשי דמשמשי.

אך כל זה אף הוא נתון במחלוקת הראשונים, שרש"י (ט"ז:, ד"ה 'בימוסיות') והרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (ט', י"א) פסקו שאין לאסור משמשי דמשמשי כלל, אך דעת הר"י בתוספות (שם, ד"ה 'בימוסיות') וכן דעת הריטב"א שם, שאף משמשי דמשמשי אסרו וכתבו שכן הוא מסברה. והנה השולחן ערוך (יו"ד, קמ"ג, ב') פסק להתיר כרש"י ורמב"ם אך הט"ז (שם, סק"ד) פסק להחמיר כר"י. וכתב בשו"ת עין יצחק הנ"ל שמאחר וכל האיסור הוא מדין מאיסות והוא דין דרבנן כמו שכתבנו, על כן אף הט"ז יודה שיש להקל כאן, שלא החמיר אלא במקום שיש איסור עבודה זרה ממש. ולפי זה אף בנידוננו יש להקל.

אך קשה מאוד על דבריו, מדוע כתב שכאן הוא פסול מאיסות? הרי נכון הוא שהמשתחוה למחובר הוא פסול לכתחילה למצווה רק משום מאיסות, ואף הבונה משמשי עבודת כוכבים התירו לו ליהנות בדיעבד משכרו ולא אסרו אלא לכתחילה משום מאיסות. אמנם כל זה נכון רק משום שעדיין לא השתמשו במשמש לשם עבודה זרה, אך כל שהשתמשו בו הרי יש בו איסור דאורייתא של משמשי עבודה זרה. אם כן, בנידוננו, שעבדו עבודה

זרה בבית תפילה של עובדי אלילים, הרי יש כאן הנאה ממשמשי עבודה זרה שכבר השתמשו בהם, ואין כאן פסול מאיסות אלא איסור הנאה מעבודה זרה ממש, וכיצד יש להקל בזה?

ונובל להסביר ראש דבריו על פי מה שכתב בסוף דבריו בתשובה שם, וזאת בהקדם סברת מחלוקת הראשונים הנ"ל. הרי כבר אמרנו שדעת הריטב"א כדעת ר"י, ולראיה מביא הריטב"א מה שלמדנו בגמרא (שם, ס"ד.): "ישראל שהיה נושה בעובד כוכבים מְנָה ומכר עבודת כוכבים והביא לו, יין נסך והביא לו, מותר. אבל אם אמר לו המתן לי עד שאמכור עבודת כוכבים ואביא לך, יין נסך ואביא לך, אסור". וביארה הגמרא שם שדין השני אסור משום שרוצה בקיום העבודה זרה, ועל זה גזרו חכמים שאינו ראוי לעשות כן. אמנם ברור שאינו אלא מדרבנן משום מאיסות, שהרי בגר ועובד כוכבים שירשו את אביהם נפסק להקל בזה לגר לחלק הנכסים עם אחיו, גזירה שמא יחזור לקלקולו בעבור הפסד ממון, ואם כן בדיעבד או בשעת הצורך הקילו בדין זה, וברור שהוא מדרבנן.

והנה, הריטב"א כתב לאסור משמשי דמשמשי עבודת כוכבים כפי שכתבנו,

וכתב הטעם: שאם אפילו כשרק רוצה בקיומו ללא עשיית דבר אסורנו בעבודה זרה עצמה משום מאיסות – בעשייה ממש של משמשיה לא כל שכן שיש לאסור? ואף שיש מה לפקפק בקל וחומר זה מכל מקום סברתו ברורה, שכל שהוא משום מאיסות יש להחמיר. מכל מקום היוצא מדבריו שאף מה שהחמירו במשמשי דמשמשי הוא משום מאיסות ולא משום שדין משמשי דמשמשי דומה ממש לדין משמשי עבודה זרה. ולכן גם בר"י כתב שהוא רק סברה לאסור, שדין מאיסות הוא סברה, וכל זה פשוט. ודעת רש"י והרמב"ם שלא אסרו אלא בעבודה זרה עצמה משום מאיסות, אך לא אסרו במשמשי דמשמשי שהוא כבר מרוחק מאוד מהעבודה זרה עצמה, והיא גזירה רחוקה מאוד.

לפי זה ברורים דברי העין יצחק (וכך גם כתב בסוף דבריו), שנראה להתיר מטעם שאף אם נאסור משום משמשי דמשמשי הרי אין איסור זה אלא משום מאיסות, ובכגון זה אין להחמיר כל כך (אלא שעדיין קשה שהרי תמיד איסור משמשי דמשמשי הוא משום מאיסות, ואם כן תמיד נקל בו שלא להחמיר בזה, וכנראה זו כוונתו שם שאין מחמירים כט"ז כיוון שיסוד האיסור הוא קל. גם יש להוסיף שלדעתו באיסור קל

יש להחשיב הבית כמחובר, ואז ודאי יש להקל).

לפרשת וירא אשר פָּיְדִי כתב להקל בשעת הדחק בשינוי ניכר בפנים.

מכל מקום עדיין קשים דבריו הלכה למעשה, שהרי מצד המציאות אין הדבר כן שהעבודה זרה מונחת בתיבה תמיד, ואם נאמר שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם משום צורת שתי וערב שיש בבית תפילתם, הלא היא בבית תפילתם ממש, וכן בפסלים שונים שיש להם, ואם כן לא נראה שיש בזה יסוד להקל. כך גם העיר בביאור הלכה על דבריו, ולכן דחאם מההלכה. אמנם הוסיף בזה שיש לדחות אף מטעם אחר שהרי בבית יוסף (יו"ד, קל"ט) הביא מהמרדכי בשם ראבי"ה לאסור נויי עבודה זרה למצווה משום מאיסות, וכך נפסק בשולחן ערוך (שם, סעיף י"ג), ואם כן גם הבית הוא בכלל זה ויש לאוסרו משום נוי. הנה יוצא לנו לדינא שאף שבמשנה ברורה כתב שהעולם נוהגין להקל, מכל מקום נראה שדעתו בביאור הלכה להחמיר לכתחילה, וגם בשו"ת חתם סופר (א', או"ח, מ"ב) ובשו"ת אגרות משה (א', מ"ט) החמירו, ובשו"ת חלקת יעקב (או"ח, ל"ג) כתב להתיר רק בעראי כדעת האליה רבה. גם בשו"ת יביע אומר (ד', או"ח, י"א) נראה שנוטה להחמיר. והרב אשר וייס בשיעורו

אמנם, בשו"ת שבט הלוי (ט', ל"ו) כתב שמלשון הרא"ם נראה כהמגן אברהם שאף בקבע התיר, ושם נוטה להקל, ועוד אחזור לדבריו לקמן, וצריך לתת טעם נכון להיתר זה של הרא"ם והמגן אברהם. וראיתי מי שאמר שהרא"ם לא דיבר אלא בבתי הגויים (עיינן שו"ת שבט הלוי, י', ק"ל), ובתי הגויים הלא משמשים לדברים רבים ואם כן לא הקצו את הבית לעבודה זרה ואין הוא כנוי לעבודה זרה כלל, ואם כן ודאי שבכגון זה התיר הרא"ם. ואף כי דברים אלו נכונים, לא נראה שזה עיקר דבריו, כפי שמוכח מלשונו שם שרק מראה כמה פשוט דין זה בעיניו על פי מעשים שבכל יום.

ומה שנראה לי בזה לאחר העיון הדק היטב בדברי הרא"ם, שהרי הוא לא הביא כל העניינים שדיברו בהם ראשונים ואחרונים בעניין זה כמו שהבאנו אנו, ויש לתמוה מדוע לא דן בהם כלל? ועוד יש לשאול על מה שעושה קל וחומר מבית המקדש למקדש מעט – הלוא לכאורה הדבר תמוה, שבית המקדש ששקצו הגויים הרי תחילתו בית מקדש וסופו בית

מקדש, והגויים שבאו בגבולנו וטמאו את מקדשנו לא טמאוהו אלא לאותה שעה בלבד כיוון שמתחילה הרי זה בית מקדשנו ואינם יכולים לטמאו עולמית. מאידך, בתי הגויים הרי הם בתים שעבדו בהם עבודה זרה מלכתחילה, ושמא אותם יכולים הגויים לטמא אף עולמית כל שלא נעשה ביטול לעבודה זרה ולמשמשיה? ואף לאחר ביטול, בשימוש לצורכי מצווה יש מאיסות בנוי עבודה זרה אף לאחר ביטול, וכפי שהקשה הביאור הלכה.

אלא שעל כן נראה ברור שהצד השווה בין כל הנידונים בתשובה, אינו אלא שהם בתים שאינם עיקר העבודה אלא העבודה נעשית בתוכם, וזה טעם ההיתר. שהרי הלכה ברורה היא שעבודה זרה ומשמשיה נאסרים עולמית עד שיתבטלו על ידי עובדיהם, וכשעובדי עבודה זרה מוכרים בתי התפילה שלהם ליהודים הרי הם ודאי מבטלים העבודה זרה מאותו בית ומבטלים את הבית מלהיות משמש לעבודה זרה, ומצד זה אין מה לאסור. וזהו מה שהתירה המשנה במפורש כפי שהבאנו לעיל, רק הביאור הלכה אמר שיש בזה משום נוי עבודה זרה, אך בזה נראה שאין הדבר כן, שהבית אינו משמש נוי כלל, ואין דינו כנוי, ולכן אין הוא מאוס למצווה לאחר ביטולו.

וגדר נוי הוא כפי שכתוב בשולחן ערוך (שם), שהוא פְּנֵרוֹת שמדליקים לפניו או כשטיח הפרוס לפניו, ובית אינו נוי עבודה זרה אלא משמש עבודה זרה. והחילוק ביניהם הוא שנוי עבודה זרה נחשב בעיני הגויים כחלק מעבודתו, ולא שעובדים את הנוי אלא שדרך עבודתו כוללת אף נויים אלו, ורק בשעת הדחק ייתכן ויעבדו בלא הנוי. אך משמשי עבודה זרה הם הדברים שנעזרים בהם על מנת לעבוד עבודה זרה, כבית שעובדים בתוכו, אך אין הם חלק מהעבודה עצמה. אם כן, בית הוא משמש ולא נוי, ומשום נוי לא שייך כאן. אך מדין משמש, הרי כבר נתבאר שלכאורה יש להחמיר שלא כשו"ת עין יצחק הנ"ל. ושוב יש לתמוה, כיצד לא חש הרא"ם לדין משמש?

אך גם בזה נראה לי חידוש לפי דעתו, ואף שיודע אני מן ערכי, מכל מקום במחילה מכבוד תורתם של האחרונים, נראה לי שכוונת הרא"ם לומר שאין כאן לא משמשי דמשמשי ואף לא משמש לעבודה זרה כלל, וכל הנחה זו בטעות יסודה. ואבאר דברי, שהרי המשנה במסכת עבודה זרה (ט"ז.) אומרת שאפשר לבנות בימוסיות ובתי מרחצאות בשביל עובדי כוכבים אך משיגיע לכיפה שמניחים בה העבודת

כוכבים אסור לו לבנות עמהם. והבינו רבים שהכיפה משמשת את העבודת כוכבים, והבימוס או המרחץ משמש את הכיפה, וכך יש לחשב על זה האופן. ואמנם כן הוא, שהרי צריכים מקום להניח את העבודה זרה במקום שהכול יראו, ולשם זה בונים את הכיפה, ואף הכיפה צריכים שהכל יראוה, וכיצד יראוה הכול אם לא תנוח על גבי דבר אחר? ועל כן יש כאן משמש, ומשמש דמשמש. אלא שמכאן רצו האחרונים לאסור אף בית שבתוכו עבודה זרה, וזה לא נראה לי כלל, שזה כלל אינו נקרא שימוש. ושימוש הוא רק שימוש ישיר, משמש באופן ממשי כגון שתומך או מסייע או מהנה או נותן חן, אך כל שהוא משמש רק אכסניה זה ודאי אינו נחשב שימוש. כך נראה לעניות דעתי להבין דעת הרא"ם.

וחילי דידי ממה שכתבו הראשונים באותה סוגיה, שהרי כבר כתבנו שרש"י והרמב"ם כלל אינם סוברים שיש איסור במשמי דמשמשי, ואמנם יש לעיין בזה ברש"י, שהרי לעניין בימוס ביאר שהוא במה לעבודת כוכבים אלא שמאחר ולא מקריב על הבימוס עצמו אלא על גבי כלי הוא תשמיש דתשמיש אך במרחץ לא כתב רש"י שהוא תשמיש דתשמיש, ואדרבה כתב שבמרחצאות

היו מניחים דמות אפרודיטא, וגם הרי ידוע ממעשה דרבן גמליאל שכך היה. אלא שנראה לי ברור שכוונת רש"י לומר שיש במשנה שני היתרים, ולא אחד: שיש להתיר בימוס משום שהוא משמשי דמשמשי, ויש להתיר מרחץ כיוון שאפילו משמש אינו, שהרי זהו מרחץ וכוונתו שיבואו אנשים בשעריו, ואף אם הדרך להניח שם צלם ודמות הרי אין המרחץ משמשם אלא בתורת אכסניה, וזה לא נקרא שימוש כלל, ששימוש באוויר אינו נחשב שימוש. ועכשיו ראיתי שהריטב"א (שם) מפרש ממש כדברי, שמרחצאות אינן אפילו תשמיש, ושמתני שכיוונתי לדעתו הגדולה.

גם לדעת המחמירים, ר"י והריטב"א, ראיתי שכן הוא, שהרי לא הקשו אלא על הבימוס שהרי הישראל בונה במה לעבודה זרה ובזה ודאי יש לאסור משום מאיסות, אך במרחץ כלל לא חלקו. ואף שאפשר היה לחלק ולומר שלא התירו אלא במרחץ שיש לו כוונה ותכלית אחרים, מה שאין כן בית עבודה זרה שעשוי להתפלל בו, מכל מקום נראה ברור מהריטב"א שאין לחלק כן, וזו לשונו (שם): "פירש רש"י ז"ל שהם אבנים גדולות שמקריבין בהם זבחים... ולא נהירא... ועוד, מה ענין דימוסאות

אצל מרחצאות שאינם לתשמיש ולא תשמיש דתשמיש. לכך נראה דדימוסאות הם בנין נאה ורחב שעושין לישב שם ומעמידין בהן עבודה זרה... ולפי דברים אלו אין לנו ראייה להתיר שום ענין עבודה זרה לעשותו לכתחילה ואפילו הוא תשמיש דתשמיש, וכן עיקר, אלא שמלבושי הכומרים כיון שאינן לעבודה זרה עצמה אלא להתנאות בפניה בלבד ויש לה קיום זולתם, כל היכא דאיכא משום איבה אפשר דשרי, וכן תקון ספרי הנוצרים, וכמו שנהגו".

אם כן, כל שיש לעבודה זרה קיום זולתם, ורק עושים כדי להתנאות, הרי מעיקר הדין מותר. וגם בניין שמעמידים בו עבודה זרה, הרי הוא כעין אכסניה לעבודה זרה ומותר, שאין זה נחשב תשמיש. וזה נראה לי ברור בסוגיה. ולא מצאתי בראשונים שיאסרו הבית בגדר תשמיש משום שמשמש אכסניה לעבודה זרה, ונראה לי שהוא איסור שחידשוהו אחרונים. ואף שאסרו הבית כל שיש בו עבודה זרה, הרי זהו מפני מאיסות ולא מפני שיש לו דין משמש, ומיד שהוציאו העבודה זרה הוא מותר, לאחר הביטול. וראה ראיתי בשו"ת יביע אומר הנ"ל שהביא משו"ת ים הגדול לרבי יעקב משה טולדאנו (סימן ט'), ושם מצאתי את שאהבה נפשי, ושם

כתב הרבה דברים הדומים לדברי, ועוד הוסיף שם מעצמו כמה היתרים מצד מה שקדושת בית הכנסת עצמה דרבנן ועוד כהנה וכהנה. ובהבנת הרא"ם שמחתי שמצאתי שהסכים עמי הרב אשר וייס בשיעורו הנ"ל.

ומאחר וכבר הארכתי מאוד בדין זה, אלא שהיה הדבר נחוץ כיון שרבו פארותיו, על כן הנני לסכם מה שהעלינו בזה מכל הצדדים: דין הגמרא במגילה כתבתי שהוא רק דרשה בעלמא ולא דין ממש, ועל כן נמנעתי מלדון בזה, וסמכתי על שו"ת שואל ומשיב כפי שכתבתי למעלה. ומדין מחובר באמת נראה שזו אינה כוונת הרא"ם וגם קשה לפטור מטעם זה כיוון שתלוש ולבסוף חיברו דינו כתלוש. ומה שיש להתיר כאן במחובר הוא משום שבלאו הכי אין עובדים לבית עצמו, וכך הסיק בשו"ת עין יצחק.

אך מה שיש לדון הוא מצד משמשי עבודה זרה, ומשמי דמשמשי, ונוי. ובזה ביארתי באריכות כל הצדדים והשיטות, והעליתי שאין לבית שנעבדה בו עבודה זרה דין נוי כיון שאינו חלק מדרך עבודתה, ואף דין משמש אין לו כיון שאינו משמש העבודה זרה, וכוונתי בזה שהוא כמו בגדי הכומרים

שנהגו העולם. לכן נראה לעניות דעתי לפסוק הלכה למעשה להחמיר בסתם שלא לעשות בית תפילה של עובדי כוכבים לבית הכנסת, אך בהצטרף סניף להקל נראה לי שוודאי הוא מותר, כגון אם עושים כן רק בעראי, או שיש צורך ואפילו צורך קל, כגון שמקום זה גדול יותר ואפשר להכיל בו יותר אנשים או אי אפשר להשיג מקום דוגמתו, וכגון זה.

אמנם כבר דיברנו לעיל בכך שהמוסלמים והנוצרים כלל לא ברור שעובדי עבודה זרה הם, וכבר כתב בשו"ת עין יצחק (או"ח, י"א) להקל במסגדים מטעם זה, וגם בכנסיות נראה לי שלרוב הכתות הנוצריות יהיה אפשר להקל בזה, וכמו שכתב בשו"ת שואל ומשיב הנ"ל להקל בפרוטסטנטים, ובשו"ת שבט הלוי (שם) כתב להקל בכתות אחרות ולא מפרשם בשמם, ונראה שכוונתו למכנים עצמם "מורמונים" ולא להמכנים עצמם "עדי האל". ואם כן רק בקאתולים לא מצאנו בזה היתר ברור, אך נראה שגם בהם יש מקום להקל שכבר אינם בגדר עבודה זרה וכבר הבאנו זאת בשם הגרי"א"ה הרצוג לעיל.

מכל מקום, כיוון שהנוצרים משתפים בעבודתם, הרי כבר כתבנו בשם שו"ת

שהיקל בהם הריטב"א, שהבגדים אינם משמשים את העבודה זרה אלא משמשים את עובדיה, וכן הוא הבית שאינו משמש הפסלים אלא משמש את עובדיהם, ורק שצריכים מקום להתכנס בו ועל כן שמים הפסלים בבית, אך הבית אינו משמש אלא מקום אכסניה לעובדי הפסלים, ותו לא. זה נראה לי ברור בסוגית הגמרא, בראשונים ובשו"ת ים הגדול שהבאתי, וראיתי שגם במור וקציעה (או"ח, קנ"ד) כתב להתיר משום שאין כאן הנאה ממש בתפילה בבית שהרי להתפלל אפשר אף במקום אחר, ומצוות לאו ליהנות ניתנו, ואם כן אין זה נחשב נהנה מהבית ומכך שהוא משמש. ויש בזה עוד סניף להקל, ודומה למה שכתבנו.

אם כן הבית אינו משמש כלל, ודברי הרא"ם שהביא בסוף התשובה דין בגדי הכומרים אף הם עתה מדויקים, שכוונתו לחלק כפי שנתבאר, עיין שם. ולהלכה למעשה אני מסתפק, שמסברה נראה לי מאוד להקל כדברי הרא"ם, שכך משמע לי פשט דברי הגמרא והראשונים, אך האחרונים כותבים להחמיר בזה, וגם המשנה ברורה שכתב שהעולם נוהגים להקל הרי אין דעתו נוחה מכך, וגם הגרמ"פ בשו"ת אגרות משה כבר הבאנו שכתב שאף הוא אין דעתו נוחה מהיתר

בנין ציון שהוא לנו כעבודה זרה, ומקום תפילתם יש לו שם מקום המשמש לעבודה זרה, ועל כן יש לאסור לנו למרות שהנוצרים עצמם אינם כעובדי עבודה זרה ממש. על כן מה שכתבתי לעיל להחמיר לכתחילה כאשר אין צורך להתפלל שם – עדיין יש לעשות כן בכנסיות או מקומות תפילה של נוצרים. ורק אם הנוצרים מתפללים שם בקבע יש להחמיר, אך אם הם מתפללים שם בעראי, נראה ברור שאפשר להקל לעשות מאותו מקום בית כנסת אף בקבע, שאינם תופסים המקום כלל ולא הקצוהו לכך, ולא נמאס למצוה. ובכתות הנוצריות שאינם משתפים, יש להתיר לכתחילה בכל עניין.

פרק ד': האם יש איסור לבקר בכנסיות וכמסגדים לשם ראיית האומנות והתפעלות ממנה?

שאלה זו אף היא שאלה גדולה, ויש בה כמה עניינים שיש לדון בהם, ובפרק זה לא נדון אלא בדין 'לא תחנם' הקשור בזה, וכן בדין הנאה מנוי עבודת כוכבים וגדר איסור זה. ובפרק הבא נדון אף באיסור כניסה לבית עבודה זרה משום חשד.

מאיסור 'לא תחנם' המוזכר בספר דברים (ז', ב') למדנו במסכת עבודה

זרה (כ'). שלושה איסורים: שאין לתת לגויים חניה בקרקע, ואף אין לתת להם חן, ואין לתת להם מתנת חינם. הגמרא שם מבארת שאסור לומר 'כמה נאה עובדת כוכבים זו', ולכאורה היינו חושבים שאיסור נתינת חן הוא בגוף עובדי עבודה זרה ותו לא. אך באמת אין זה כן, שְׁבַמְנֵן המצוות (לא תעשה נ') כתב הרמב"ם שאסור לייפות אף כל מה שמיוחד להם, וגם בספר החינוך (מצוה תכ"ו) כתב שהאיסור הוא שלא יהיו עובדי עבודה זרה מעלים חן בעינינו בשום עניין, וכן הוא במאירי (שם) ונפסק ברמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (י', ד') ובלבוש (יו"ד, קנ"א, י"ד). ואם כן ודאי אסור להכנס בבית עבודה זרה ולתת חן הבית בעינינו, שהרי זה בכלל נתינת חן לענייני עבודת כוכבים, שאסרה תורה.

אמנם בנוגע למי אסרה תורה איסור זה, בזה יש קצת מחלוקת, שהנה בתורה תמימה כתב שאיסור זה הוא רק לז' אומות, אך לא זו בלבד שבגמרא לא משמע כן, אלא שאף כל הראשונים בסגנון אחד נתנבאו שזהו איסור אף לשאר גויים, וגם הציץ אליעזר (ט"ו, מ"ז) הביא דברי התורה תמימה ודחאו מטעם זה, וראיתי שגם בשו"ת עטרת פז לרב פינחס זביחי (חלק א', כרך ג',

אבהע"ז, ה') מביא דבריו כסניף בלבד משום שכל הראשונים חולקים עליו.

אמנם, קשה לומר שנתעלמה ממנו הלכה ברורה זו מהתורה תמימה, ונראה לי שכוונתו רק שכן הוא פשט הפסוק, ועוד נראה לי לומר שאולי כוונתו שאיסור 'לא תחנם' נאמר אף לשאר העמים אך אין הוא מדאורייתא אלא ל'ד' אומות. ואף שגם זה נראה שסותר לרוב הראשונים, מכל מקום אם כן היא כוונת התורה תמימה מצאנו לו חבר בדעה זו, הרי הוא הרדב"ז בתשובותיו (ו', ב' אלפים רמ"ז) שבסוף התשובה אומר שאולי כן הוא. ואף אם הוא דאורייתא, כתב שם לחלק שאין לוקין על לאו זה אלא לפי משמעות פשט הפסוק ואין לוקין משום הדרשות הנ"ל. וראיתי שבשו"ת עטרת פז (חלק א', כרך ג', חו"מ, י"ב) כתב שלדעת הגר"י פערלא דעת רס"ג אף היא שדין זה הוא מדרבנן בלבד. מכל מקום, לרוב הפוסקים ודאי איסור זה הוא מדאורייתא ולכל האומות, ואין להקל בזה על פי המיעוט (וגם בשו"ת עטרת פז שם מסיק להחמיר).

והנה, מצאתי ברא"ש על הסוגיה שם (א', י"ט) שמביא דין מתנת חנינם, ולאחר מכן איסור נתינת חן, ולאחר מכן מביא התוספתא בלשון זו: "במה

דברים אמורים? בעובד כוכבים שאינו מכירו או שהיה עובר ממקום למקום, אבל אם היה אוהבו או שכנו מותר, שאין אלא כמוכרו לו". ולכאורה דעת הרא"ש שבאוהבו או שכנו אין איסור נתינת חן, וכך גם נראה שהבין הפילפולא חריפתא (שם, אות ד'). אך באמת קשה מאוד לומר כן, ויותר נראה שכוונת הרא"ש על מה שהביא לעיל איסור נתינת מתנת חנינם, ואף סוף לשונו יותר מורה כן. וגם בהגהות אשר"י שם הבין כך. ואין אנו צריכים לראיות אלו, שהרי בתוספתא מבואר שדין זה על מתנת חנינם נאמר, ואם כן באיסור נתינת חן לכאורה אין לחלק. וראיתי שגם בשו"ת בצל החכמה (א', מ"ו) הרגיש ברוב מה שכתבנו, ודחה הראיה מהרא"ש.

אך בזה יש לומר שאם קבלה היא נקבל, ואם לדין יש תשובה, שאף אם לא התכוון הרא"ש שדין התוספתא שייך אף באיסור נתינת חן, מכל מקום מצד הסברה לכאורה אפשר לומר כן, שהרי מה שהתירו במתנת חנינם באוהבו או מכירו הוא משום אחד משניים, או משום שמשום שהוא אוהבו או מכירו ודאי יחזיר לו טובה ואם כן אין זו מתנת חנינם, או משום שבכגון זה לא נאמר האיסור כיון שהאיסור הוא משום קרבה וחיבה, וכאן שכבר אוהבו או

מכירו אין לחוש משום זה. ואם משום הטעם הראשון אין זה שייך אלא במתנת חנם, אך אם משום הטעם השני הרי זה שייך אף בנתנית חן, וכפי שבאמת רצה הפלפולא חריפתא הנ"ל לומר. ובאמת הרמב"ם (שם) כתב שזהו הטעם לאיסור שלא להתקרב אל העובדי כוכבים, וגם בחכמת אדם (כלל פ"ז, סעיף י"א) הביא טעם זה, ואם כן מדוע לא נתיר במקרה זה? ובאמת בהערות שבסוף שו"ת בצל החוכמה (שם) הביא הערות הגר"פ עפשטיין שבאמת סבר שלכאורה יש להתיר מטעם זה.

אף על פי כן יותר נראה כצד השני, שכבר הוכיח בשו"ת עטרת פז (שם, אבהע"ז) שבאיסור חנייה בקרקע לא חילקו ולא הקלו כלל, והוא משום שהיתר מכירו או אוהבו הוא משום שאינו חנם, וזה דווקא באיסור מתנה, ולכן אין להקיש משם לשאר האיסורים. ולפי זה יש לאסור כיוון שאין זה תלוי בטעם הנ"ל אלא זהו איסור שאסרה תורה, ואין הדין משתנה על פי הטעם, ומה שהביאו טעם הוא על דרך אסמכתא אך לא שהדין משתנה על פיו. וכן דעתו בשו"ת בצל החכמה (א', מ"ו), וגם בשו"ת בית שערים (יו"ד, רכ"ז) הסיק לאיסור. כך גם נראה מפסק השולחן ערוך (יו"ד, קנ"א, י"א רי"ד) שבמתנת

חנם מקל באוהבו או מכירו ולא בנתנית חן.

והנה, פוסקים רבים פסקו שיש להקל בגויים שאינם עובדי עבודה זרה, והדברים מפורשים בשו"ת ציץ אליעזר ובשו"ת עטרת פז ובשו"ת בצל החכמה הנ"ל. והביאו ראיות רבות מראשונים ואחרונים, ולא ארחיב בדבר כיוון שהכל מבואר בשו"תים הנ"ל ובעוד מקומות, וקחהו משם. אך בנוצרים שהם עובדי עבודה זרה מבחינתנו משום השיתוף, לכאורה עדיין יש איסור להיכנס במקומותיהם.

אמנם לעניות דעתי נראה שאין זה נכון, ואף שאנו אוסרים השיתוף לא משום זה ייאסר להיכנס בכנסיות הנוצרים, שהרי כבר אמרנו בפרק א שדברי שו"ת בנין ציון לכאורה תמוהים, שאם אין הנוצרים עובדי עבודה זרה מדוע ייאסרו בתיהם לנו? ותירצנו שם שזהו דין בבית, שמאחר והכנסיה היא מקום שעבדו בו בשיתוף, הרי היא נתפסת בשם זה ועל כן יש לאוסרה ולחושבה כבית עבודה זרה. אך גם כתבנו שם שכל שהוא דין בגוף העובד בשיתוף אין לחושבו כעובד עבודה זרה, וכבר הזכרנו מאמרו של הגר"ד הלוי בתחומין שכותב שבהרבה עניינים

הקשורים בגוף המשתפים אין אנו מחשיבים אותם כעובדי עבודה זרה.

על פי זה נראה לי ברור שמאחר ודין 'לא תחנם' הוא דין בגוף העובדי עבודה זרה, שנאסר עלינו לתת להם חנייה בקרקע ולתת להם מתנת חנם ולתת להם חן, ואף שאסרו גם מעשיהם ודבריהם הרי זהו כנובע מנתינת חן להם עצמם, על כן גם מה שאסרו נתינת חן לא אסרו אלא באלו שהם עובדי עבודה זרה ממש ולא רק מבחינתנו, ולכן אין לאסור כנסיות הנוצרים משום השיתוף שבהם מדין 'לא תחנם', שזה לא שייך אלא בעובדי עבודה זרה ממש.

אך עדיין יש כאן מקום עיון, שהרי במסכת שבת (קמ"ט). למדו ממה שנאמר "אל תפנו אל האלילים" – אל תפנו אל מדעתכם, שלפי זה אסור להסתכל בדיוקנאות ואפילו בחול, ושם בתוספות (ד"ה 'ודיוקני') וברמב"ם הלכות עבודה זרה (ב', ב') נראה ברור שהוא דווקא בדיוקנאות שנעשו לעבודה זרה, אך במסכת עבודה זרה (נ'). ממנחם דרבי סימאי דלא איסתכל בצורתא דזווא למדו שם התוספות (ד"ה 'הכי גרסינן') שבהסתכלות בצורות שאין רגילים בהם יש איסור אף כשנעשו לנוי. והנה, בשולחן ערוך (או"ח, ש"ז,

ט"ז) פסק דין זה, והביאור הלכה (ד"ה 'ועובר') וערוך השולחן (שם סעיף ח') הביאו המחלוקת, ומכל מקום נראה שרוב הראשונים מקילים, וגם לגבי המחמירים כתב המגן אברהם (ס"ק כ"ג) שאינם מחמירים אלא בהסתכלות בעומק ולא בראייה בעלמא.

אך בזאת יש להסתפק אם הצורות שעושים הנוצרים בכנסיות נחשבות צורות לנוי או שמא מאחר ועושים אותם לצורך מלאכת השיתוף (לכל הפחות לקאתולים) הרי אף על פי שאינם משתפים הצורות עצמם מכל מקום נחשב זה עבודה זרה. ושורש הספק אם נוי הוא דווקא צורות סתם, או שמא נוי הוא כל שלא נעשה לעבודה זרה ממש. ואם נאמר שרק כשנעשה לסתם יש להתיר, אך כל שנעשה לצורך עבודה זרה הוא אסור, נראה לי שמאחר ולנו השיתוף הוא עבודה זרה יהיה בזה משום 'אל תפנו אל האלילים', שהאיסור בזה גדרו הוא שלא נפנה את דעתנו מהאל האחד לשאר אמונות ודעות, ואף שלהם הוא לא עבודה זרה אין זה משנה כלל לעניין האיסור, כך נראה לעניות דעתי. אך איני יודע לפשוט הספק.

ולכאורה יש לומר שמאחר והוא דין דרבנן, ספק דרבנן לקולא, אך מאידך

תפילתנו יוצאת תורה ויראת שמיים
לכל ישראל, ואילו מבתי תפילתם יצאו
הרג והרס לאלפים רבים מבית ישראל.
והאם נשכח זאת כהרף עין?

אמנם, מאידך ודאי אין זה ראוי
להחזיק רעה לאומות העולם לעולם,
ובמיוחד הנוצרים שכבר אינם אוחזים
במעשה אבותיהם, וגם זאת יש לזכור
שאף שאין אנו מסכימים עם המוסלמים
והנוצרים בדברים רבים מכל מקום הרי
הפיצו הם את האמונה האמיתית באל
אמת בכל העולם ותרמו בכך תרומה
גדולה לביעור עבודת אלילים מקרב
הארץ ואין להתעלם מתועלת זו, והיה
ראוי כי למרות חילוקי הדעות נוכל
לעבוד יחד לקראת מטרה משותפת.
ואין אנו מתעלמים מהטעויות הנוראיות
באמונה שיש בקרבם, אך גם אין אנו
מתעלמים מהטובה הגדולה שהשפיע
הקדוש ברוך הוא דרכם לכל העולם. אך
עם כל זה עדיין רואה אני טעם לפגם
בכניסה למקומותיהם ושכחת העבר
כאילו לא היה.

על כן נראה לעניות דעתי לומר שיש
לאסור להכנס סתם לכנסייה (אך למסגד
אינני אוסר מסברת עצמי מטעמים
היסטוריים במקום שאין חשש הלכתי,
וכן דעת הרב אשר וייס בשיעור הנ"ל

בעבודה זרה מצאנו שנוהגים להחמיר,
וגם בזה נראה שיש להחמיר, ובפרט
שהמעייין בריטב"א יראה שעיקר טעם
האיסור הוא משום שמפנה ליבו מה'
יתברך, וכשמסתכל בדיוקנאות ששימשו
לעבודת השיתוף באמת יש בזה פנייה
מאת ה' ועיסוק בעבודה זרה. ועתה
ראיתי שכן משמע משו"ת שבט הלוי
(ח', מ"ז) להחמיר משום דין זה שלא
להסתכל בצורות של עבודה זרה, אף אם
אינן משמשות ממש לעבודה זרה אלא
הן קשורות בעבודה זרה ובעובדיה. וזה
עתה ראיתי שאף בשו"ת אגרות משה
(יו"ד ג', קכ"ט) פושט מה שנסתפקתי בו
וכותב מפורש לאסור אף במה שנעשה
לנוי אלא שהוא בבית עבודה זרה, וכתב
שהוא בכלל האיסור הנ"ל (ומתוך שאינו
עוסק באיסור 'לא תחנם' נראה שאף
דעתו שמשום איסור זה לא שייך לאסור
בכגון זה, וראיה לדברינו לעיל).

עוד אוסיף בזה עוד דבר, שלעניות
דעתי אף אם שורת הדין נותנת שיהיה
מותר להיכנס לכנסיות וליהנות
מהדיוקנאות וציורים ושאר אומנות
שיש שם, מכל מקום יש בזה טעם לפגם.
הלא רבים מבתי התפילה שהולכים בהם
לראותם הם בתים שבהם הורו אנשי
הדת הנוצריים על התנכלות לעמנו,
ולא מחשבותם מחשבותינו, שמבתי

לחלק בין מסגד לכנסייה), ובכגון זה שאין בכך תועלת כלל אלא סתם הנאה ממקום שממנו ושכמותו יצאו צרות גדולות לעם ישראל, לעניות דעתי יש בו חוסר רגישות וניתוק מן הדורות הקודמים.

אך זאת אוסיף לכל הנ"ל, שבמסכת עבודה זרה (כ.) שיבח רבן שמעון בן גמליאל על כך שראה נוכריה נאה, וגם בשולחן ערוך (או"ח, רכ"ה, י') נפסק שהרואה עובדת כוכבים נאה מברך 'שככה לו בעולמו', ולכאורה יש בזה משום 'לא תחנם'. אך תירצה הגמרא שמאחר ואינו אלא מודה לה' על בריותיו ואינו משבח את הגוי, על כן יש היתר בדבר וכל שהוא לשבח את ה' על ידי בריותיו הוא מותר. ובציץ אליעזר הנ"ל כתב שהוא לא רק לעניין שבח הגוי אלא גם לעניין מעשיו וכו'. מטעם זה נראה לי שבספר החינוך (שם) כתב שהמשבח את האומות כדי שיימצא על ידי זה שבח לאומתנו הוא מותר, שכן אין הוא מתכוון לשבח האומות כלל אלא משתמש בהם כאמצעי בלבד, וזה מותר על פי הגמרא שהבאנו.

יוצא מכל הנ"ל שמה שאסרנו אינו אלא כשמטרת החנינה היא החנינה

עצמה וייפוי עבודה זרה בעיני הרואה, מה שאין כן אם כוונתו לשבח ה' או לשבח עמו ישראל שהוא מותר. והוא אף מתאים למה שכתבנו לעיל מדעתנו, שכיון שיש באמונת הנוצרים והמוסלמים משום ביעור עבודה זרה והתקרבות לאמונת אמת באל אמת, על כן כל שהוא לשבח את ה' ולהתקרב אליו לעניות דעתי יש מקום להתיר מצד איסור 'לא תחנם' להיכנס למקומותיהם. ועדיין כל זה אינו אלא משום 'לא תחנם', ועדיין לא דנו בדין חשד ומראית עין.

בסיום פרק זה אזכיר רק שנמנעתי מלדון בפירוט במה שנפסק בשולחן ערוך (יו"ד, קמ"ב, ט"ו) בשם רבינו ירוחם שאסור ליהנות ממראה נוי עבודה זרה כיוון שקול מראה וריח אף על גב שאין בהם מעילה מכל מקום יש איסור בהנאה מהם מדרבנן. ולא דנתי בזה מפני שכבר כתב שם הש"ך ס"ק ל"ג שכל זה הוא דווקא בנוי עבודת כוכבים ממש, ולא בצורות הנעשות לנוי, ואם כן אין זה שייך לנידוננו. ומכל מקום העלינו לאסור משום איסור 'אל תפנו אל האלילים' שיש להסתפק בו, ואף בתוספת מה שכתבתי לעיל מדעתי, אם לא שיש בזה שבח לה'.

פרק ה': האם יש איסור כניסה לבכנסיות ולמסגדים משום מראית עין?

כתב הרמב"ם בפירוש המשניות למסכת עבודה זרה (א', ד'), על מה שאסרו ללכת בדרך המיוחדת לעיר שיש בה עבודה זרה ועל מה שאסור לקנות בחנויות המקושטות לעבודה זרה: "ולפיכך צריך לדעת שכל עיר מערי האומה הנוצרית שיש להם בה במה, כלומר: בית תפילתם שהוא בית עבודה זרה בלי ספק, הרי אותה העיר אסור לעבור בה במתכוון, כל שכן לדור בה, אלא ה' מסר אותנו בידיהם שנגור בעריהם בעל כורחנו לקיים דברו: 'ועבדתם שם אלוהים אחרים עץ ואבן'. ואם כך הוא דין העיר, כל שכן דין בית עבודה זרה עצמו שכמעט אסור לראותו וכל שכן לקרב אליו, קל וחומר להיכנס לתוכו".

ומאוד הצטערתי על דברי הרמב"ם הללו, כי אינני יודע מה פירוש דברו "ולפיכך", שאינני יודע כיצד דינים אלו יוצאים מדין המשנה, ואם כן אינני יודע המקור לאיסורים שכתב ואם הם דאורייתא או דרבנן. ואף חיפשתי בהלכות עבודת כוכבים ולא מצאתי בשום מקום שיפסוק הרמב"ם דינים אלו הלכה למעשה. ולכאורה השמיטם כיון שאינם הלכה כלל אלא מידת חסידות

בלבד, ומעיקר הדין אין לאסור, אך זה קשה שהרי כתב מפורש שהוא אסור ולא היה כותב כן אלמלא התכוון שיש בזה לכל הפחות איסור דרבנן. ואולי חזר בו ביד החזקה והחליט שאין זה אלא מידת חסידות, אך אין לי ראייה לדעת אם כך ואם כך. ומכל מקום לדעתו בפירוש המשניות יש לכל הפחות איסור דרבנן בכניסה לבית עבודה זרה.

אך לאחר העיון מחדש בכל פירושי הראשונים ובדברי הרמב"ם ביד החזקה, נראה לי שחידוש גדול השמיענו הרמב"ם, והחמיר מאוד מאוד בדין זה. ואבאר הדברים, שהנה נחלקו הראשונים בטעם האיסור ללכת בדרך אל העיר. רש"י שם (י"א, ד"ה 'בזמן') כתב שהולך ביום אידם אל העיר ונראה כהולך לעבוד עבודה זרה, ועל כן אסור, והמאירי גם הוא כתב בדומה לכך אלא שכתב שהחשד הוא שנראה כהולך לשאת ולתת עמהם ביום אידם. ורבנו יונה בחידושו לעבודה זרה כתב שאין שום איסור בהליכה לעיר, וכאן לא מדובר אלא ביריד של עובדי עבודה זרה שמתקבצים אליו מכל עבר ועל כן יש בעצם ההליכה אל העיר משום כבוד לעבודה זרה, ובזה אסרו (ולפי דבריו סיפא דומיא דרישא, מה רישא ביריד אף סיפא ביריד), וכן דעת הרא"ש שם

(א', ט'). ומכל מקום לפי דברי כולם הוא משום חשד שנראה כהולך לעבודה זרה או לסחור עם עובדיה ביום אידם.

אמנם הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (ט', י') כתב: "המהלך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עבודה זרה. במה דברים אמורים? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום, אבל אם יש שם דרך אחרת ונקרה והלך בזו – מותר". והראב"ד שם הקשה עליו, ולכאורה באמת דבריו תמוהים, שלפי שאר הראשונים ההיתר ללכת בדרך הוא דווקא אם אינה מיוחדת לעיר של עבודה זרה, אך לפי דברי הרמב"ם אף אם דרך זו מיוחדת לעיר של עבודה זרה מותר ללכת בה כל שיש דרך אחרת שיכול להגיע בה להגיע למחוז חפצו, וצריך עיון בסברת הרמב"ם.

אך כבר הסביר הכסף משנה שדעת הרמב"ם לאסור משום הנאה, ואין כאן דין חשד כלל אלא הנאה מעבודה זרה ומה שנספח אליה, ודעת הרמב"ם שאם היה יכול להגיע למחוז חפצו אף בדרך אחרת אין זה נחשב נהנה מדרך של עבודה זרה, אך אם אין דרך אלא זו והיא עוברת דרך עיר של עבודה זרה, הרי הוא כנהנה מעבודה זרה ויש בזה איסור. והכסף משנה כתב שהוא משום

שנראה כנהנה ולא משום שנהנה ממש, אך לעניות דעתי אין הדבר ברור, ומדברי הרמב"ם כשלעצמו אפשר לדון שיש בזה איסור מדאורייתא לדעתו. מכל מקום, זהו באמת דבר רחוק לומר שהוא איסור דאורייתא, וגם שאר האיסורים שבאותו הפרק הם מדרבנן ומשום סייג, ולכן באמת נראה שהוא דרבנן. לפי זה יש להבין כך אף דברי הרמב"ם בפירוש המשנה, שעיר שיש בה עבודה זרה הרי הדר בה נראה כנהנה ממנה בכל מיני אופנים, ולכן יש בזה איסור.

לפי זה אין דעת הרמב"ם כירושלמי שהביאו פוסקים רבים, שהדר בעיר מותר לילך אליה, ולפי כל הפוסקים הנ"ל הדין ברור – כיוון שדר בעיר לא נראה כהולך לעבודה זרה אלא כהולך לביתו, ואין בזה כל איסור וכל חשד. אך לדעת הרמב"ם הוא ודאי אסור, ואדרבה הדר בעיר שיש בה עבודה זרה לכל הפחות נראה כנהנה בכל יום ויום מעיר שיש בה עבודה זרה ושרחובותיה ותושביה משרתים עבודה זרה, ולכן כתב בפירוש המשנה שיש בזה איסור גדול. אם כן, לפי הרמב"ם מצאנו כאן חומרה גדולה לדעתו. וראיתי שגם הרב אשר וייס בשיעורו הנ"ל הסביר כך ברמב"ם בפירוש המשנה, שאין האיסור משום חשד אלא משום שנראה כנהנה.

להתיר. והרא"ש בתשובה (כלל י"ט, סימן י"ז) כתב אף הוא להתיר לברוח ולהיכנס בבית עבודה זרה משום פיקוח נפש משום שלא בא ליהנות מהעבודה זרה עצמה אלא מהבית (ובזה הוא חלוק מהמתרפא בעצי אשירה שמאמין בכוח ריפויים דווקא משום שהם עצי אשירה), וגם הביא הטעם שהוזכר בר"ן ובמאירי. והר"ן שם הוסיף וכתב שלשון הגמרא לשון גזמא היא, שאין לשתות מפרצופות המקלחין אף אם אפשר שיבוא לידי סכנה, אך לא שהוא פיקוח נפש ממש, שבזה אף בפרצופות מותר.

אם כן, מצאנו בזה כמה שיטות בעניין כניסה לבית עבודה זרה (שכניסה אליה היא תמיד כיום אידם): לדעת הרמב"ם נראה כנהנה מעבודה זרה ותמיד יש לאסור להיכנס לבית עבודה זרה, ולדעת רוב הפוסקים האיסור הוא משום חשד שהולך לעבוד עבודה זרה, ויש האוסרים משום חשד זה אף בפיקוח נפש, ומכל מקום נראה שהכול יתירו כשאינן חשד. וראיה לזה, שאף הריטב"א, שדעתו להחמיר כרבו הרשב"א, כתב: "ולפי זה אסור ליכנס לבית עבודה זרה במקום שאין רגילין הגויים ליכנס לשם אלא לצורך עבודה זרה בלבד. אבל אם יש שם חצר לדון, או שדרכן ליכנס שם

מכל מקום, לא כן דעת רוב הפוסקים כמו שכתבנו, אלא דעתם לאסור משום חשד, ומדין המשנה למדו אף לבית עבודה זרה שאין להיכנס אליו. אמנם בזה נחלקו רבותינו הראשונים אם יש להחמיר בזה כדין אביזרייהו דעבודה זרה ביהרג ואל יעבור, או שמא הוא קל יותר. והנה הרשב"א בחידושיו (שם) כתב שיש להחמיר שלא להיכנס לבית עבודה זרה כלל, ואפילו אם הוא פיקוח נפש, והביא ראיה ממה שאמרה הגמרא שלשתות מים מפרצופות המקלחין אסור, ופירשה הגמרא שהחידוש בדיון זה הוא שאף אם ימות אם לא ישתה אסור לו לשתות. והאיסור בפרצופות המקלחין הוא משום שנראה כמנשק לעבודה זרה, ומוכח שמשום חשד יש להחמיר אף בפיקוח נפש, וגם הריטב"א כתב כן (שם). וכתב הרשב"א שלפי סברת רבינו יונה אף לדעתו יש לאסור.

אמנם, הר"ן והמאירי כתבו לחלוק, וכתבו שאין הנידון דומה לראיה, שהרי בפרצופות המקלחין המים מקלחין מתוך עבודה זרה ממש, אך בתי עבודה זרה אינם עבודה זרה ממש אלא שעובדים בתוכם, והנכנס אליהם לא נראה כעובד עבודה זרה אלא כהולך לעובדה, ובהולך לעובדה אין להחמיר כדין אביזרייהו ומשום פיקוח נפש יש

לעשות צורכיהם, או לעבור שם דרך קפנדריא מותר, ואפילו במקום הפסד ממוץ בלבד", וגם הוסיף שלעשותו קפנדריא יש טעם נוסף להתיר שהרי קלון הוא לעבודה זרה. ואם כך היא דעת המחמירים, קל וחומר שהמתירים יתירו אף הם במקום שאין חשד. וזהו מה שהביאו הראשונים מהירושלמי המתיר בבן עיר.

ועתה יש לדון אם אפשר להכנס לכנסיה או למסגד. והנה לכאורה למסגד יהיה ודאי מותר שהרי כבר מילתנו אמורה שאין באיסלאם עבודה זרה, לא לנו ולא להם, ואם כן אין גם משום חשד במי שנכנס שם. אמנם בנצרות כבר אמרנו שאף שמשתפים הם, מכל מקום הא לן והא להו, ואין הם עובדי עבודה זרה אך לנו הוא נחשב עבודה זרה. עם זאת, נראה שיש לביתם דין בית עבודה זרה לעניין חשד, שהרי לגבי היהודי יש חשד כשנכנס למקום שדרך העבודה שעוסקים בה שם היא אסורה לגביו, ואם כן יהיה אסור להיכנס בבית זה.

על זה יש להוסיף שבתוספות (שם י"ז, ד"ה 'ניזיל') כתבו שצריך להתרחק מפתחי בתי עבודה זרה, ואף שברור לעניות דעתי שכוונתו משום מידת חסידות, מכל מקום יש בזה כדי לחזק

האיסור להכנס (ובשו"ת יביע אומר (יו"ד, ב', י"א) העיר משו"ת שבילי דוד שמשמע שהוא איסור דאורייתא, אך נראה שמשיג עליו שם. וגם הרב אשר וייס השיג עליו). לעניות דעתי, הרוצה להיזהר במידת חסידות זו יימנע מלהכנס אף במסגדים, שמאחר ודעתם היא דעת כפירה, אף שאינה עבודה זרה, על כן נכון להתרחק ממידת חסידות אף ממקומותיהם.

ה'וצא מכל הנ"ל שבכנסיות יש איסור חשד ברור ואסור להיכנס לשם (אך במקום פיקוח נפש מותר, שהרי להלכה פסק השולחן ערוך כמקילים בדין זה), ולמסגדים אין להיכנס רק משום מידת חסידות לעניות דעתי (וראיתי עתה שבשו"ת דברי יציב (יו"ד, מ') מאריך לומר שאיסור גמור הוא להכנס במסגדים, ולעניות דעתי קצת הפריז על המידה). אמנם, במקום שאין חשד לכאורה יש להתיר לכל הדעות להיכנס במקומות אלו.

אמנם, בשו"ת יביע אומר (שם) כתב שלא להתיר לרב ללכת יחד עם בני דתות אחרות להלוויה של קונסול אחד שמת ולהיכנס בבתי תפילתם, וכתב שהוא משום איסור מִשְׁנַתְנוּ, אך לכאורה כגון זה שיש פרסום אין

הגדולים הללו הלכה למעשה הם, שאף שאין בהכרח חשד אין להקל בסתם.

אמנם, בזה יצאתי להקל, שלכאורה יש לחלק בין כנסיה פעילה לבין כנסיה שאיננה פעילה (והוא הדין למסגד), שאם יש כנסיה שאין מתפללים בה באף יום מימות השנה ואין היא משמשת אלא כמוזיאון שבאים להסתכל בו, נראה לעניות דעתי שאפשר להקל בזה. שכן מצד איזה עניין יש להחמיר? הלא כבר דנו בעניין 'לא תחנם' בפרק הקודם והעלינו להקל, וגם דין 'אל תפנו אל האלילים' נראה לי ברור שלא שייך אלא במקום שעדיין משמש לעבודה זרה, מה עוד שכבר הסתפקנו שם בחלות האיסור בנידוננו שאין זה אלא נוי הבניין ולא נוי עבודה זרה ממש. ומשום חשד ודאי אין כאן שהרי אין מתפללים שם כלל בכל ימות השנה. ואם כן יש להתיר זאת בשופי, וראיתי שכן הסכים הרב חיים דוד הלוי בשו"ת 'עשה לך רב' (א', נ"ט; ד', נ"ג), שכל שהוא כעין מוזיאון יש להתיר להיכנס בתוכו. והראוני שכן כתב הרב לוי יצחק הלפרין (פניני הוראה, יו"ד, עמוד 199).

ולכאורה יש להתיר להיכנס אף לכנסיה פעילה כשמגיעים רבים כקבוצה ורוצים להכנס בתוכה, שהרי במסכת

בזה משום חשד שהרי הכל יודעים למה הולך לשם. וקצת צריך עיון שלא התייחס שם לעניין זה. והניף ידו שנית בשו"ת יחוה דעת (ד', מ"ה) לאסור להיכנס סתם בבית תפילה של נוצרים, ואמנם שם הוא סתם לטיול ויש יותר מקום להחמיר כפי שנתבאר לעיל, ושם הביא משו"ת פרי השדה (ב', ד') שאסר בדומה למעשה שהיה עם הקונסול, אך באמת גם על דבריו שם קשה שהרי אסר משום אביזרייהו דעבודה זרה ומשום חוקות הגויים. וכבר תירצנו לעיל שאין בכניסה לבית המשמש לעבודה זרה משום אביזרייהו, ומשום חוקות הגויים אין כאן המקום להאריך אך גם בזה יש מקום עיון, ואין זה ברור לאסור כלל.

גם הביא משו"ת ישכיל עבדי (ח', כ', מ"ו) שאסר להיכנס לכנסיה לשם הצבעה בבחירות שבמדינה אחת, אמנם שם הביא טעמים מסברה, וכל דבריו ודאי צודקים אך אין בהם משום איסור ממש אלא דברי סברה יפים ונעימים. גם הרב אשר וייס שכתב בשיעורו הנ"ל להתיר מעיקר הדין במקרים כאלו להיכנס בכנסיות ומסגדים כיון שאין בזה חשד כלל, ומכל מקום כתב שאין להקל כלל שלא במקום איבה כיוון שכבר נהגו להחמיר ולהתרחק מכל שמץ עבודה זרה. וברור שדברי כל

עבודה זרה (מ"ג:): אמרו שבית הכנסת דשף ויטיב בנהרדעא היו רב ושמואל מתפללים שם אף שהיה שם צלם, והוא משום שברבים אין חשד, והכל יודעים שלא נכנסו לעבודה זרה, וכן נפסק ברמ"א (יו"ד, קמ"א, ד'). אך שמא אין להתיר אלא כשבאים להתפלל וידוע שהוא בית הכנסת ועל כן אין חשד, אך בכניסה לבית עבודה זרה אין להקל כל כך. וגם כתב הש"ך (שם, ס"ק כ"ז) שאין מקילים ברבים אלא בדיעבד ולא לכתחילה, והביא מהבית יוסף בשם רבינו ירוחם שאף ברבים מכוער הדבר, אך יש לעיין גם בתורה תמימה (שמות, כ', הערה ק"ט), ובשו"ת חתם סופר (א', ס') הקשה על היתר זה וסייגו מאוד, ויש מה להאריך בכל זה. מכל מקום לא מלאני ליבי להקל כיון שלא מצאתי בפוסקים מי שיסכים לזה ואין לי ראיה ברורה בדבר.

והנה, כבר הארכתי יתר על המידה, אולם אהבת הדין מקלקלת את השורה, ועלי להזכיר עוד עניין אחד שעלה בדעתי בעניין זה. שהנה, כל מה שכתבנו הוא אם נאמר שהמציאות היום היא כמציאות שדיברו בה הראשונים וגדולי הפוסקים עד העת החדשה, כמאה שנה אחורה. אולם יש להסתפק בזה מאוד, שהרי היום כנסיות רבות משמשות

כמקום לביקורי תיירים, והמון עם שכלל לא בא להתפלל נכנס במקומות אלו השכם והערב, מדי יום ביומו. וכל כך הגיע מצב זה לכדי הגדשת הסאה, שהראוני מחקרים שלפיהם מתוך באי הכנסיות גדול מספר מי שאינו מצווה ועושה ממי שהוא מצווה ועושה, שמספר מאמיני הנצרות הבאים לבתי תפילתם יורד, אך מספר המבקרים הולך וגדל, והתיירים לבושים באופן שברור שאינם מהמתפללים, וגם באים בזמנים שאינם זמני תפילה, כך שהחילוק ביניהם לבאים להתפלל הוא ברור לכל רואה.

והוא ממש הפוך ממה שתיארוהו הראשונים והאחרונים, שבזמנם רובא דרובא של הנכנסים בכנסיות באו להתפלל שם, אך כיום הרוואה אדם נכנס אל הכנסיה הוא ממש לכל הפחות ספק השקול, ועל פי מה שכתבתי לעיל בשם מחקרים הוא לכאורה אף רוב שאינם נכנסים להתפלל, ואם כן אין כאן חשד בימינו כלל, ויהיה לפי זה מותר להיכנס לכל כנסיה באשר היא, בין פעילה ובין שאינה פעילה.

אמנם אין אני אומר בזה כלל, שהרי מחקרים הלא מבוססים על ענייני הסטטיסטיקה, ואם כן כל כנסיה וכנסיה לגופה, ויש מקומות שיש להקל כך, אך

מכל מקום כבר כתבתי בעניין זה במקום אחר, ואין כאן המקום להאריך כיוון שאינו נוגע לדינא.

על כן נראה שכיוון שמותר אף לעשות צורות משמשים לכתחילה כל שהוא להבין ולהורות, והרי במקום שהם אסורים נאסרו באיסור דאורייתא, על כן נראה שקל וחומר להקל במקום שיש רק איסור דרבנן לשם לימוד והוראה. אמנם, ודאי שאין להקל אלא באיסור דרבנן הדומה לו, אך בעניין כניסה לבית עבודה זרה, שהאיסור הוא משום חשד שם, ודאי אין להקל כלל, שהרי אף אם עושה כן כדי להתלמד הרי עדיין יש בזה משום חשד ואין מקום להקל. אולם, במקום שאין חשד נראה שוודאי שייך להקל בזה, ואף אם אין עניין של איבה, כיוון שהוא להורות ולהבין והוא דבר הנצרך, וכנגד זה אין כאן אלא מידת חסידות ועניין כיעור, ולכן יש להתיר.

ונראה לי סמך לסברה זו ממה שכתב הגאון הרב משה פיינשטיין (שם) שללמד בקורס באוניברסיטה ענייני עבודה זרה כהיסטוריה ודאי מותר כיוון שמדברים שם על מה שהיה ולא על דברים שיש לעשותם כיום. אדרבה, יש בדברים אלו משום זלזול בעבודה זרה, כיון שהיא נלמדת כדבר שהיה ולא כדבר שהוה,

יש מקומות שוודאי אין להקל כך ויש לאסור משום חשד, ומכיוון שאין בזה כלל ברור ירא אני מלפסוק בזה היתר גמור, ואין לומר היתר בשמי כלל. על כן יש לכל אדם שרוצה להיכנס בכנסיה לשאול מורה הוראה מובהק ולא לסמוך על סברתו בזה, והכל לפי ראות עיני המורה, ותו לא מידי.

פרק ו': האם יש איסור להכנס לכנסיה או למסגד על מנת להתלמד?

בדין זה אין להאריך, שעל פי מה שנתבאר – בתוספת מועטה – הדין מבואר וברור. בכמה מקומות פסקה הגמרא (שבת ע"ה ע"א, ראש השנה כ"ד ע"ב, סנהדרין ס"ח ע"א, עבודה זרה י"ח ע"א) שאף שאין ללמוד לעשות עבודה זרה ומשמשיה וכן כישוף, מכל מקום מותר להבין ולהורות באלו, ומהגמרא בסנהדרין מוכח שאף לעשותם ממש על מנת ללמד מותר (ושם הוא לעניין כישוף, אך ברור שגם לעניין עבודה זרה מותר אף לעשות). וכך נפסק ברמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (ג', ב'), וכן דעת השולחן ערוך להלכה (יו"ד, קמ"א, ד'), וכן הוא בשו"ת שבט הלוי (ז', קל"ד) ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ב', קי"א). ואף שיש מה לדון ולפלפל בדין זה, ובעיקר בסוגיה במסכת ראש השנה,

כך נראה לי בתשובתו שם. ומכאן שיש להתיר כשהוא לצורך לימודי שאין בו סרך עבודה זרה. ואמנם שם עדיין דן בעניין לימוד ספרי עבודה זרה, אך מכל מקום כיוון שכתב שם שההיתר להורות ולהבין לא אמור אלא בגדולי תורה שצריכים להורות בשאלות הלכתיות, מוכח שההיתר ללמוד באוניברסיטה בספרים אלו הוא מצד אחר, שאף שאין לסתם אדם ללמוד בספרים אלו לדעתו, בזה יש להתיר כיון שמטרת הלומד היא מטרה אחרת מעבודה זרה, כך נראה לי בהבנת שיטתו בזה.

ואף הרמ"ה למסכת סנהדרין (שם) כתב שהאיסור בלימוד ספרי עבודה זרה הוא משום שמכוונים להנאת עצמן, אך כל שאינו להנאת עצמן יש להתיר. ואף שאין מוכח שיש לומר סברה זו בשאר עניינים של עבודה זרה, מכל מקום נראה לי שכל שאין איסור אחר והוא רק משום כיעור ומידת חסידות, יש להתיר מטעם זה.

על כן נראה לי לדינא שיש מקום להתיר לתלמידי אוניברסיטה להכנס למטרות לימוד אף לכנסיות פעילות, ובלבד שאין בזה משום חשד, כגון שידוע שיש בכנסיה זו ביום מסוים תערוכה של ציורים, והכנס שם בין ההמונים אין

כל חשד שבא להתפלל בכנסיה, כיוון שאינו משום חשד אלא משום סרך חשד בלבד. גם ראיתי מה שאסר הרב אשר וייס בשיעורו הנ"ל להיכנס בכנסיה במקום שיש קונצרט מוסיקליים, אף אם אינם קשורים בכנסיה עצמה ואף שאין חשד, כיון שמכוער הדבר. וודאי דבריו צודקים כפי שכבר כתבנו, אך כל זה לעניות דעתי בסתם אדם, אך מי שיש לו עניין מיוחד להיות שם ואינו מכוון להנאת עצמו אלא שהוא להורות ולהבין ונצרך לצורך לימודיו מצד זה או אחר, נראה שיש מקום להקל. מכל מקום, טוב שישאל שאלת חכם, שבזה אין כל הנידונים שוים, ובקלות יתרה אפשר להיכשל בהגדרת המקרה כמקרה המתיר כניסה או שבו אסורה הכניסה, כשאין הדבר כן.

פרק ז': סיכום הלכה למעשה

תבנא לדינא, להלן הדינים היוצאים מדברינו הלכה למעשה:

(א) ייתכן שהנוצרים בעת הקדומה היו עובדי עבודה זרה, אך נראה שהיום אף התולים את הצלב בבתי תפילתם אינם מתפללים אל הצלב ורק מנהג אבותיהם בידיהם, וכך יש לומר בשאר פולחניהם. גם המחמירים יאמרו שיש לחלק

יש רבים המקילים בכל זה, וכמו כן כתבתי להקל בכנסיות שאינם משתפים לעשות בית כנסת קבוע, וכן יש להקל בבתי תפילה עראיים של נוצרים שאינם תופסים מקומם ואפשר לעשות שם אף בית כנסת קבוע.

(ד) לעניין הסתכלות באומנות שלהם, כתבתי לאסור משום 'אל תפנו אל האלילים', ורק במקום שבא לשבח את ה' יש מקום להקל בזה, ובתנאי שאין בזה משום חשד. ויש לשאול מורה הוראה בכל מקרה לגופו, שלא כל אדם יודע לדמות מקרה לחברו. ובכל זה יש מקום להקל יותר במסגדים ובכנסיות שאין משתפים בהם.

(ה) לעניין איסור כניסה משום חשד כתבתי שיש לאסור אף בזה, ואף במקום שאין חשד – יש בזה כיעור על פי כל הפוסקים שראיתי שדיברו בזה. מכל מקום כתבתי שבמקום שאין חשד יש להקל בצירוף סניף נוסף להקל, כגון בכניסה שאינה פעילה, וכן בכניסה שמתקיים בה אירוע שצריך בו להורות ולהבין, ובא להתלמד בלבד ולא להנאת עצמו, ומכל מקום גם באלו צריך

בין קאתולים ופרוטסטנטים ושאר הכתות, כי לא כל הכתות משתפות עם האל דבר אחר. ולעניין השיתוף נחלקו הפוסקים ואנו העלינו שיותר נראה להקל בזה ולומר שבני נח לא הוזהרו על השיתוף. וגם אם ירצה אדם להחמיר אף בכך, מכל מקום אותן כתות – מורמונים ואחרים – שאינם מאמינים בשיתוף, אינם עובדי עבודה זרה לכל הדעות. ועדיין, אף שאין המשתפים עובדי עבודה זרה – בתי תפילתם הם בתי עבודה זרה מבחינת עצמם, כיוון שעבורנו השיתוף הוא בגדר איסור עבודה זרה.

(ב) המוסלמים אינם עובדי עבודה זרה לרוב ככל הדעות, וגם לבתיהם אין דין בית עבודה זרה.

(ג) לעניין עשיית מקום תפילה של נוצרים ומוסלמים למקום תפילה שלנו, כתבתי מעיקר הדין להתיר בזה אף אם רוצים להופכו לבית כנסת קבוע. אמנם הלכה למעשה נראה להחמיר בזה בקבוע מפני שרבו המחמירים, אך להקל להתפלל שם עראי. על כך הוספתי והתרתי בכל מקום שיש בו צורך לעשות בית כנסת קבוע כיוון שאף

סז

לב

סימן ע"ז

ישרי

אלא לכוון לאמיתה של תורה, ואם יראה
המעייין טעות בדברי אשמח שיודיעני,
וה' יצילנו משגיאות.

יונתן רוזנצוויג,
החופ"ק נצח מנשה, בית שמש.

שאלת חכם שלא לטעות בדין. וגם
באלו ודאי יש להקל יותר במסגדים
ובכנסיות שאינם משתפים בהם.

והנני חוזר ושונה משנתי, שלא באתי